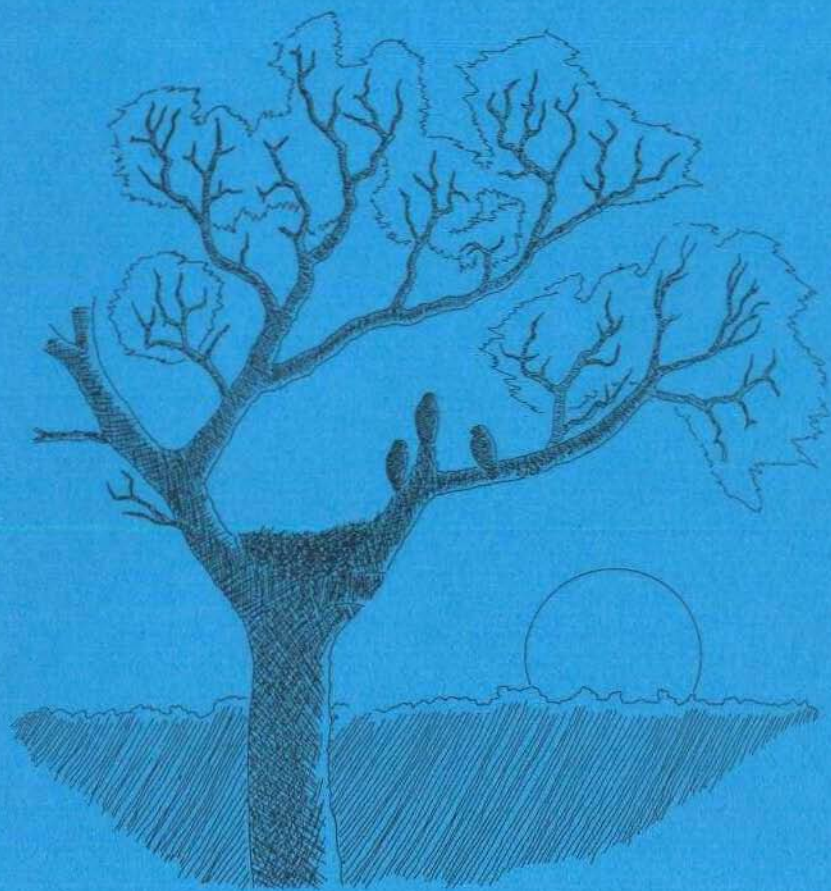

De Takkeling

Tweede jaargang (1994) nummer 3

Werkgroep Roofvogels Nederland

Werkgroep Roofvogel Nederland
in samenwerking met Vogelbescherming Nederland

De Takkeling is een uitgave van de Werkgroep Roofvogels Nederland (WRN). De WRN is een landelijke werkgroep die, in samenwerking met Vogelbescherming Nederland, de belangen behartigt van de Nederlandse roofvogels. Naast activiteiten als het geven van voorlichting en het stimuleren van maatregelen voor een effectieve roofvogelbescherming, voert de WRN gestandaardiseerd onderzoek uit naar de ecologie van de in ons land voorkomende soorten.

Bestuur

Voorzitter:	Rob Vogel (SOVON)
Secretaris:	Maria Quist
Penningmeester:	Hans Peeters (Vogelbescherming Nederland)
Leden:	Frank de Roder (Staatsbosbeheer), Hans Dekker en Andri Binsbergen (NBLF), Lex Tervelde (AID).
Landelijk coördinator:	Maria Quist
Administratieve ondersteuning:	Ans Blanckenborg

Redactie:	Maria Quist, Rob Bijlsma
Opmaak:	Willem van Manen
Tekeningen:	Willem van Manen, Rob Bijlsma, Claire Stouthamer
Drukwerk:	Drukkerij Van Goor, Diever

Redactieadres: Aekingaweg 3, 8426 GN Appelscha

U kunt onze activiteiten steunen door lid te worden van de WRN. U bent dan tevens geabonneerd op De Takkeling. De minimale jaarlijkse bijdrage is per 1 januari 1995 Fl. 15,-. Gelieve dit over te maken op postgiro 76284 t.n.v. Werkgroep Roofvogels te Appelscha o.v.v. 'nieuw lid'. Vermeld a.u.b. duidelijk uw naam en adres.

De Takkeling

Tweede jaargang (1994) nummer 3

Werkgroep Roofvogels Nederland

Een juweel uit Groningen: een Grauwe Kiekendief (Hans Hut)

Intro

Maria Quist

De zomer zit er weer op. De eerste inventarisatie-resultaten druppelen binnen. Het jaarverslag met alle resultaten over 1994 staat voor februari op de planning. Gaven we voorheen een apart jaarverslag op A4-formaat uit, vanaf heden wordt dit een vast deel van het februarinummer van De Takkeling. Het wordt een dubbeldik exemplaar, met alle inventarisatiegegevens uit heel Nederland, voor zover deze ons bereiken. Eenieder die zijn of haar gegevens over roofvogels opgenomen wil zien, wordt verzocht deze vóór 15 december op te sturen naar de WRN, Aekingaweg 3, 8426 GN te Appelscha. In de rubriek 'Mededelingen en oproepen' staat vermeld op welke manier dit dient te gebeuren. In de provincies of regio's waar al een coördinator actief is, loopt alles in eerste instantie via de provinciale of regionale coördinator.

De Takkeling groeit als kool. Dit keer kregen we zoveel kopij aangeleverd dat we een deel moesten bewaren voor het volgende nummer. Zoals U ziet verschijnen er naast de korte artikelen ook langere, meer inhoudelijke stukken. Deze zijn voorzien van een korte Engelse samenvatting. Mensen, schrik er niet van, we krijgen geen kapsones of zo. Door de publiciteit rondom de Ecologische Atlas echter is, ook buiten Nederland, bekend geraakt dat hier een actieve roofvogelwerkgroep bezig is. Vandaar dat we regelmatig aanvragen uit het buitenland ontvangen voor informatie.

De Landelijke Roofvogeldag wordt gehouden in de Stadsschouwburg te Meppel op 18 februari 1995. In de rubriek 'Mededelingen en oproepen' meer hierover. De meeste WRN-leden wonen (nog) in het noorden van het land. Vandaar deze noordelijke locatie. De landelijke dag is met name bedoeld voor leden. Geïnteresseerden (potentiële leden) zijn echter eveneens welkom. We hebben een aantal sprekers uitgenodigd die het een en ander vertellen over hun werk en/of ervaringen met roofvogels. Voor dit jaar zijn we voorzien. Wanneer U suggesties heeft voor gastsprekers op de volgende landelijke dag, dan houden we ons aanbevolen.

Een plezierige herfst en winter toegewenst, let op doortrekkers en wintergasten en tot 18 februari!

Ringperikelen in Zuidwest-Friesland

Sjoerd Bakker

In het jaarverslag van de Werkgroep Roofvogels Nederland over 1993 zijn door een ongelukkige samenloop van omstandigheden de door Willem Louwsma in Friesland geringde nestjongen van roofvogels en uilen niet vermeld. Het betrof hier in totaal 230 vogels, en wel 45 Bruine Kiekendieven (op 14 nesten), 14 Buizerds (7 nesten), 9 Haviken (4 nesten), 144 Torenvalken (34 nesten) en 18 Ransuilen (6 nesten). Bovendien werden nog 107 jonge Kerkuilen geringd.

Enkele ringzaken uit het seizoen 1994 zijn het vermelden waard. Van de Bosuil konden op 2 mei twee jongen worden geringd in Gaasterland. Het broedgeval ontdekte ik dankzij een veel te vroeg uit een oude nestkast gevlogen jong, dat als een pluizebol in elkaar gedoken langs een bospad zat. Voor zover bekend is dit het derde geslaagde broedgeval van een Bosuil in Gaasterland. De andere twee vonden plaats in 1990 en 1993. Onder Workum werden drie jongen van de Steenuil geringd, een voor ZW-Friesland zeldzame broedvogelsoort.

Dat jonge roofvogels behoorlijk kunnen uitwaaieren na het uitvliegen, blijkt uit de twee volgende meldingen die Willem binnenkreeg. Van een op 4 juli 1994 in Heeg geringde Torenvalk werd op 19 augustus bij Bremen de ring afgelezen. En een op 28 juni in Elahuizen geringde Buizerd bevond zich op 27 augustus eveneens bij Bremen.

Adres: De Hornlanden 10, 8375 GL Oldemarkt

Roofvogels ringen in Friesland

Roland-Jan Buijs

In juni van dit jaar mocht ik met bevriend vogelringer Jaap de Vries mee om roofvogels te ringen in Midden-Friesland. Het was een week na de uitreiking van mijn mavo-diploma, dus m'n geluk kon niet stuk.

's Morgens vertrokken we naar Molenend om daar een bak koffie te drinken bij Kempe Visser, die eveneens een passie heeft voor de roofvogels. Daar aangekomen bleek Romke van der Veen ook al aanwezig te zijn. Na de koffie vertrokken wij met z'n allen naar een Bruine Kiekendief, die zijn nest ergens in het riet had verscholen. Na een kleine speurtocht ontdekten wij twee pullen die over een week zouden kunnen uitvliegen. Het was een prachtig gevoel zo'n heerser van de polders te mogen vasthouden. Na de poten te hebben verguld met een metalen ring en de biometrische gegevens te hebben genoteerd, werden de twee kiekendieven weer op het nest gezet in de hoop er ooit nog iets van te mogen horen.

Na met het bootje te zijn teruggekeerd naar de vaste wal, gingen wij richting Damwoude, waar wij onderweg nog een drietal 'Reade Wikels' ringden. Aangekomen in Damwoude reden we naar een buizerdhorst waar een tweetal Buizerds aanwezig waren. Ook zij kregen dezelfde procedure te verwerken als de Bruine Kiekendieven en de Torenvalken en werden zgn. getrouwd teruggezet. Nu volgden nog een viertal torenvalkkasten en een sperwerhorst. Opvallend was dat het voedsel van de Torenvalken bijna hoofdzakelijk uit Spreeuwen bestond. Ook de Sperwers maakten een enorme indruk op mij, omdat ik deze kleine jagers zo bewonder. Helaas vindt niet iedereen deze roofvogels nuttig, zoals bijvoorbeeld sommige duivenhouders die het gewoon vinden om een Sperwer of Havik af te schieten als zij duiven eten. Maar ja, zo zijn er nog een groot aantal meningsverschillen wat roofvogels betreft.

Dit laatste stukje neemt natuurlijk niet weg dat ik de mooiste dag van mijn vakantie beleefde. Thuis in westelijk Noord-Brabant aangekomen vond ik een week na het ringen een tweedejaars wijfje Sperwer met een Nederlandse ring om. Zou ze tijdens de jacht op een Merel tegen een autoruit zijn gevlogen? Ze lag in de wegberm van de autoweg Woensdrecht-Bergen op Zoom. Na melding aan het Vogeltrekstation kreeg ik te horen dat ze was geringd in het nabijgelegen Rucphen op zo'n 16 km afstand van waar ik haar vond.

Natuurlijk loopt het ook vaak goed af met roofvogels en worden ze ouder dan twee jaar. Zo bezit ringer Jaap de Vries een ringmelding van een vrouwelijke Torenvalk die in 1985 in Damwoude als pul werd geringd in

een nest met vier jongen. Eerst werd zij door een andere ringer in het najaar van 1985 gecontroleerd in een torenvalkkast bij de Eemshaven (Groningen) op 58 km afstand van de ringplaats. En later, in 1992, werd zij gepakt door een huisdier in Algerije, op 1850 km afstand van de ringplaats Damwoude. Waarschijnlijk was ze zo geschrokken van het ringersgeweld in Nederland, dat ze helemaal naar Algerije vluchtte.

Adres: Molenakkers 22, 4634 VE Woensdecht

WBE's, roofvogels en een Boomvalk

Jan Glas

U herinnert het zich mogelijk nog, herfst 1991: dode Buizerds bij de vuilstort van Delfzijl, vergiftigde Buizerds nabij de A7 afslag Veendam en doorlopend problemen bij Harkstede. Vooral bij Harkstede liepen de aantallen met opzet gedode roofvogels de spuigaten uit.

In verband met het probleem bij de vuilstort van Delfzijl hebben Gerard Bulthuis en ondergetekende in voorjaar 1992 contact opgenomen met de politie van de havenstad en met de burgemeester, de heer Haaksman. Uit dit gesprek kwam een constructief voorstel. Alle jagers in de regio Delfzijl en omgeving hebben via de politie een informatieve mailing over roofvogels gekregen, met daarbij een brief van de korpschef. Tot op heden deden zich rond Delfzijl geen problemen meer voor.

Voor de WBE Meedhuizen heb ik een dia-avond over roofvogels verzorgd en gevraagd om broedgevallen van roofvogels en uilen aan ons door te geven. De avond is door de WBE positief ontvangen. Echter, op een telefoontje om bijvoorbeeld een nest kiekendieven te ringen, wachten wij nog steeds.

Tevens zijn in het hele gebied tussen Delfzijl, Appingedam, Hellingum en Wagenborgen in het seizoen 1993 de roofvogels geturfd door een groep avifaunisten. Vooral achter Tjuchem waande men zich op de steppen van Kazachstan. Honderden haarkland met daarboven Bruine Kiekendief, Blauwe Kiekendief, Grauwe Kiekendief, Buizerd en Torenvalk. Een nest van de Bruine Kiekendief bevond zich in een perceel wintertarwe. Toen er moest worden geoogst, hebben we de jonge kiekens met nest en al 150 m verplaatst, tot buiten het bereik van de machines. Dankzij de goede samen-

werking met de landeigenaar zijn ondanks de aanhoudende regen alle vier jongen uitgevlogen.

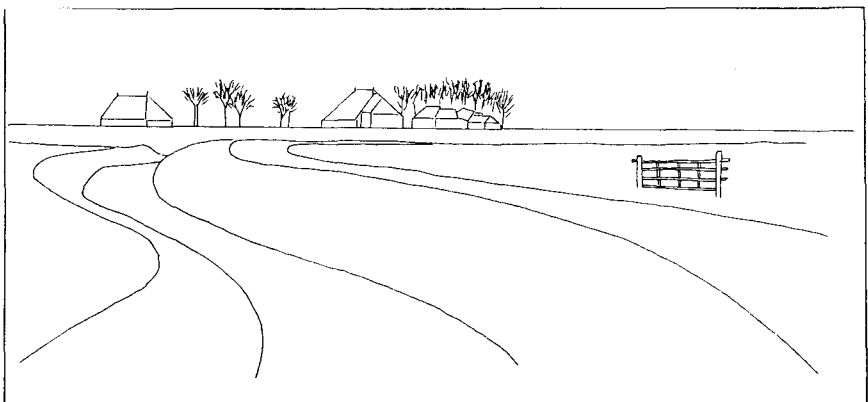
Op 22 juni 1993 kreeg ik van een landbouwer een merkwaardig telefoontje: onder zijn kapschuur waren jonge Boomvalken uit het nest gevallen. De Torenvalken, want dat waren het, hadden een nest in bezit genomen op een ronde balk waarin door houtworm een kuiltje was ontstaan. Toen de kleine Falco'tjes groter werden, drukten ze elkaar uit het nest. Een kistje tegen de balk gespijkerd, de jonge vogels erin en klaar was Kees.

Tijdens het plaatsen van een kerkuilkast zagen we op een andere locatie een leuk alternatief voor nestzoekende Torenvalken. Boven tussen de hanebalken van een kapschuur lagen enkele hooipakjes. De pakjes bogen iets door en vormden zo een prima ondergrond voor een broedsel.

Tot voor kort waren er nog steeds problemen rond Harkstede. Ondanks de toezegging van medewerking door de plaatselijke WBE werden in 1993 twee doodgeschoten Torenvalken en drie dito Buizerds gevonden, alle door middel van een jachtgeweer! Tevens zijn er nog een Torenvalk en een Buizerd gevonden waarvan de doodsoorzaak niet is vastgesteld. Ook Bruine Kiekendieven moesten het hier ontgelden; twee nesten werden verstoord.

Steeds weer blijkt dat de naam Wildbeheereenheid de lading niet dekt. Van een natuurlijke eenheid is vaak geen sprake. Het zijn clubs die min of meer toevallig zijn samengesteld, omdat men zijn jachtveld in hetzelfde gebied heeft liggen. Op de mentaliteit van individuele jagers ten aanzien van roofvogels heeft een WBE-bestuur geen greep. Toezeggingen moeten dan ook met de nodige scepsis worden bekeken. Hiermee is niet gesuggereerd dat de roofvogelhaat rond Harkstede ook lid is van deze WBE.

Adres: Kappershuttenweg 11, 9627 TD Hellum

Bezoek aan Centraal Diergeneeskundig Instituut (CDI) en Gezondheidsdienst voor Dieren (GD)

Hugh Jansman

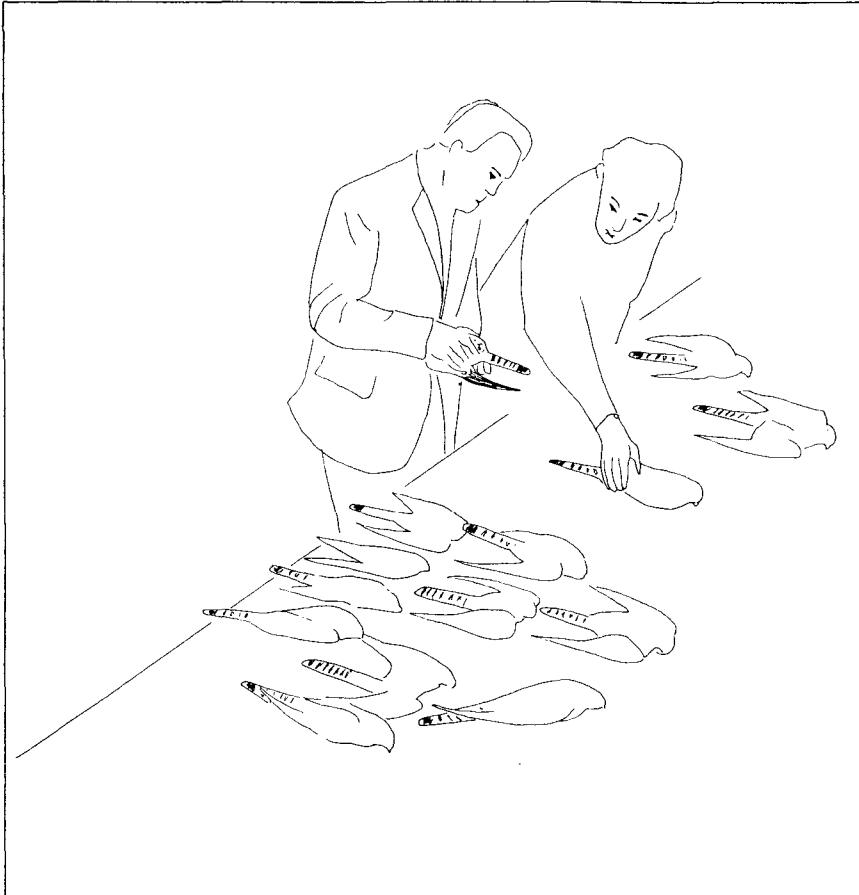
In een poging studie (Biomedische Wetenschappen) en hobby (roofvogels) te combineren, bracht ik een bezoek aan het CDI en de GD. Op het CDI werd ik ontvangen door de heer Zoun die mij begeleidde naar de afdeling pathobiologie, waar de nodige plastic zakken al op de snijtafel lagen. Kort vertelde hij over de procedure, die bij onderzoek naar de doodsoorzaken van roofvogels en uilen ten behoeve van het opsporen van wetsovertredingen gevolgd wordt. De heer Korevaar, die het eigenlijke snijwerk uitvoerde, voegde zich -met assistent- bij ons en vervolgens werd de eerste zak geopend: een veel te mooie Buizerd.

Na palpatie van vleugels en poten, volgde een oppervlakkige controle van het verenkleed. Boven het oog werd een bloeding geconstateerd, dus werd het mes erin gezet voor een verdere analyse. De schedel bleek intact, waarschijnlijk was het geen zwaar trauma. Na openknippen van de schedel werd toch een hersenbloeding zichtbaar, maar een abnormale zwelling was niet zichtbaar. Ondertussen vertelde de heer Korevaar over de problemen die bij dit werk komen kijken ten aanzien van het trekken van eventuele conclusies. Was dit trauma nu pre- of postmortaal, of te wel, hoe is het transport verlopen? Vervolgens vond het borst-buik-onderzoek plaats. De borstkas werd blootgelegd, waarna door inschatting van het spier- en vetvolume een globale indruk van de conditie van de vogel werd verkregen. Na wegnippen van de ribbenkast kwamen borst en buikholte vrij. Het geslacht werd bepaald en de individuele organen kwamen aan bod. Eventuele inwendige trauma's werden vermeld, en organen als lever, darm en maag werden in potjes gedaan voor eventueel verder toxicologisch onderzoek in Deventer. Speciaal de krop en maag kregen nog aandacht in de hoop iets van voedselresten terug te vinden. Een enkele keer worden er blauwe of zwarte korreltjes gevonden die kunnen wijzen op een bestrijdingsmiddel in granulaatvorm, zoals bijvoorbeeld Aldicarb. Na de gegevens van het onderzoek op het inzendformulier genoteerd te hebben en de potjes van de juiste code (CDI-nummer van preparaat) te hebben voorzien, gingen de restanten van het kadaver in de container voor de verbrandingsoven. Na de Buizerd volgden die morgen nog 3 Haviken, 1 Sperwer, 2 Kerkuilen en nog wat geschoten Waterhoentjes. Opvallend vond ik het veelvuldig voorkomen van longoedeem, waarbij in enkele gevallen na insnijden het vocht eruit

splot. Verder viel het mij tegen dat er na dit eerste onderzoek van de zeven roofvogels niet een 'waarschijnlijk vergiftigd' uit de bus kwam. Geen van de vogels had een (volle) krop en slechts een enkeling had iets in de maag. De gegevens van de secties werden vervolgens bekeken door de heer Zoun. Hij bepaalt van welk preparaat er iets naar Deventer gezonden wordt en welk toxicologisch onderzoek er naar zijn idee moet plaatsvinden. Na correspondentie met de inzender over de financiering, wordt het materiaal samen met een lijstje betreffende het verlangde toxicologisch onderzoek opgestuurd naar Deventer. Na dit onderzoek worden de gegevens zo spoedig mogelijk opgestuurd naar het CDI, waar de heer Zoun de gegevens verwerkt en de inzender informeert. Ook verwerkt hij de resultaten op een overzichtelijke wijze, wat dan weer verstrekt wordt aan belanghebbende instellingen, zoals de Werkgroep Roofvogels Nederland.

Tijdens het demonstreren van zijn verwerkingsprogramma's op de computer merkte hij nog op dat hij het betreunde dat het doen van dit onderzoek op alle fronten wordt beperkt. Vroeger deden ze al het onderzoek nog zelf en werd er niet alleen onderzocht of een roofvogel illegaal was gedood, maar ook waar de vogel dan wel aan was overleden. Tegenwoordig is het toxicologisch onderzoek uitbesteed aan de GD. Alleen het onderzoek bij het CDI is nog gesubsidieerd en de inzending van dode roofvogels is aan strengere regels onderhevig. Dit heeft tot gevolg dat het aantal inzendingen is afgenomen, maar het percentage inzendingen dat betrekking heeft op vergiftiging, is toegenomen. Ook moet er nu wel eens een inzending niet in behandeling worden genomen, omdat niet aan het inzending-reglement is voldaan. Desondanks was de heer Zoun verheugd dat er via het WRN nog zoveel vogels binnenkomen, daarvoor zijn lof. Ik kreeg nog wat documentatiemateriaal mee en bedankte hem hartelijk voor de informatieve morgen.

Bij de 'stichting Gezondheidsdienst voor Dieren in Oost-Nederland (GD)' werd ik welkom geheten door de heer Kolk, binnen de GD belast met het toxicologisch onderzoek. De GD is een stichting betaald door de agrarische sector en het ministerie van landbouw. Op onderzoeksgebied heeft het de beschikking over een afdeling Pathologie, Immunologie, Virologie en Bacteriologie en een groot laboratorium voor allerhande zaken als haematologisch en toxicologisch onderzoek. 'Leden' krijgen een boekje met daarin een aanvraagformulier, waarmee ze een onderzoek kunnen aanvragen en hun materiaal kunnen inzenden, variërend van bijvoorbeeld sectiemateriaal tot een hooimonster. Van het te onderzoeken materiaal wordt meestal eerst een tolueenextract gemaakt, waardoor het beter geschikt is voor onderzoek. Twee veelvuldig toegepaste detectie-methoden zijn dunne-laag-chromatografie en gaschromatografie met massadetectie (GC+MS).

Vroeger werd ook gebruik gemaakt van de HPLC (vloeistofchromatograaf), maar de GC+MS is sneller en kan kleinere hoeveelheden van een stof detecteren. Bij beide methoden wordt gebruik gemaakt van referentiemateriaal en een interne standaard. Dit heeft tot voordeel dat niet alleen op een stof wordt onderzocht, maar dat uit het onderzoeksresultaat beredeneerd kan worden wat het waarschijnlijk geweest is, zodat er een nog selectiever vervolgonderzoek kan plaatsvinden. Bijvoorbeeld, er is onderzoek aangevraagd naar Aldicarb in de kropinhoud van een roofvogel. Als interne standaard wordt dan eerst een Aldicarb-verdunning door de chromatograaf gelaten, gevolgd door het te onderzoeken materiaal. De resultaten worden

naar de computer gezonden. In de chromatograaf wordt de stof ingedeeld naar massa van de individuele moleculen. Zo ontstaat van een stof een massaspectrum. Het spectrum van Aldicarb wordt vergeleken met die van de kropinhoud en de computer geeft aan wat de significantie is voor het bevatten van Aldicarb in het monster. Indien niet aanwezig kan de computer uit zijn eigen bibliotheek nagaan welke stof het monster dan waarschijnlijk wel bevat, zodat selectiever vervolgonderzoek mogelijk is. Dat dit een vereenvoudigde weergave van de gevolgde werkwijze is, moge duidelijk zijn.

Waren het in 1993 nog voornamelijk Parathion en Aldicarb, dit jaar zijn ook alfachloralose en carbofuran weer van stal gehaald. De meeste stoffen zijn insecticiden en vallen in giftigheidsklasse A: zeer giftig (LD50 = lethale dosis waaraan na inname de helft van de proefdieren overlijdt, is minder dan 50 mg/kg lichaamsgewicht). De meeste van deze insecticiden zijn wettelijk niet meer toegelaten als bestrijdingsmiddel, maar toch blijken ze nog regelmatig te worden gebruikt.

Ik had het geluk dat ik 'een dagje mee mocht draaien', wat inhield dat we de nodige toluenextracten maakten en die vervolgens op Strychnine onderzochten met behulp van de GC-MS. Ondertussen werd er een monster op de dunnelaag-chromatograaf gebracht. Het laboratorium bestond nog geen twee jaar en was ruim en goed ingericht. Ook hier heerst het bezuinigingsspook want de volgende dag zou bekend worden gemaakt of de afdeling in Deventer zou blijven of zou verhuizen naar Friesland. Na in de gelegenheid te zijn gesteld wat informatie te kopiëren, werd ik nog ingewijd in wat eigen toxicologisch onderzoek van de heer Kolk op de Gaschromatograaf-Massadector. Dat dit het pronkstuk van 'zijn' collectie was, werd duidelijk uit het enthousiasme waarmee hij liet zien dat hij in de toekomst veel onderzoek op deze machine kan doen. Wel moet hij dan nog de nodige protocollen bijstellen, maar het klonk veelbelovend. Al met al kreeg ik het idee dat de efficiëntie heel hoog is. Zelfs concentraties van een toxine die zo laag zijn dat een vogel er niet aan kan zijn overleden, worden gedetecteerd.

Voor de toekomst maakte de heer Kolk zich weinig zorgen ten aanzien van dit toxicologisch onderzoek. Sterker nog, waarschijnlijk zou hij het gestandaardiseerde werk uit handen kunnen geven en zich op onderzoek kunnen concentreren. Ook op deze informatieve dag kan ik met plezier terugkijken.

P.S. Ik zou graag in het bezit komen van (recente) publicaties op het gebied van roofvogelgeneeskunde. Bij voorbaat dank.

Adres: De Cingel 34, 8141 BZ Heino

Over een Sperwer en een mevrouw die het niet allemaal even goed begreep

Marnix Jonker

Het was in begin april 1994, toen ik op de fiets door Blijham reed en m'n aandacht werd getrokken door een luid getsjilp. In een vluchtige blik zag ik een sperwervrouwje op een voedertafel zitten, pal voor een intercontinentale volièrre met vogels uit alle windstreken. Ik ben dus snel omgedraaid om dit schouwspel bekijken.

Het tweedejaars vrouwje (niet geringd) zit op een voedertafel vol met zaad en brood, hoewel de temperatuur toch al heel aangenaam was. Ze vliegt naar de volièrre, maar komt dan tot de ontdekking dat er gaas voor zit en enigszins versuft blijft ze op de grond liggen. Na een aantal seconden vliegt ze verschrikt weg en komt een mevrouw van een eind in de vijftig naar buiten, luid in haar handen klappend. Ze loopt een rondje om de volièrre, om te kijken of de Sperwer zich toevallig niet om het hoekje verstopt heeft en raakt dan met mij in gesprek. 'Wat was dat voor een vogel?', dus ik vertel mevrouw dat dat een Sperwer was. 'Is die van jou?'. 'Nee mevrouw, die is niet van mij, maar die leeft gewoon in het wild in de natuur', zei ik. 'Wat eet hij dan, universeel voer zeker?'. 'Nee, ze leeft van kleine vogeltjes, musjes en meesjes', vertelde ik haar. 'OOH, die krijgt niets van mij', zei ze geschokt. Ik vertelde haar dat hij zich best zelf kon redden, en dat als er geen Sperwers waren er véél te veel mussen kwamen, enz. enz... Enigszins onder de indruk vroeg ze of de Sperwer ook bij haar vogeltjes kon komen. Dus ik stelde haar gerust, en zei dat zelfs Sperwers niet dwars door stevig gaas heen kunnen vliegen.

Toen kwam de buurvrouw eraan en vond ik dat het tijd was om maar weer verder te gaan. Ik nam afscheid van de mevrouw. Toen ik wegreed, hoorde ik nog net hoe de buurvrouw op de hoogte werd gebracht dat hier zonet een hele grote roofvogel op haar voederplankje had gezeten.

Adres: Parklaan 8, 9697 RT Blijham

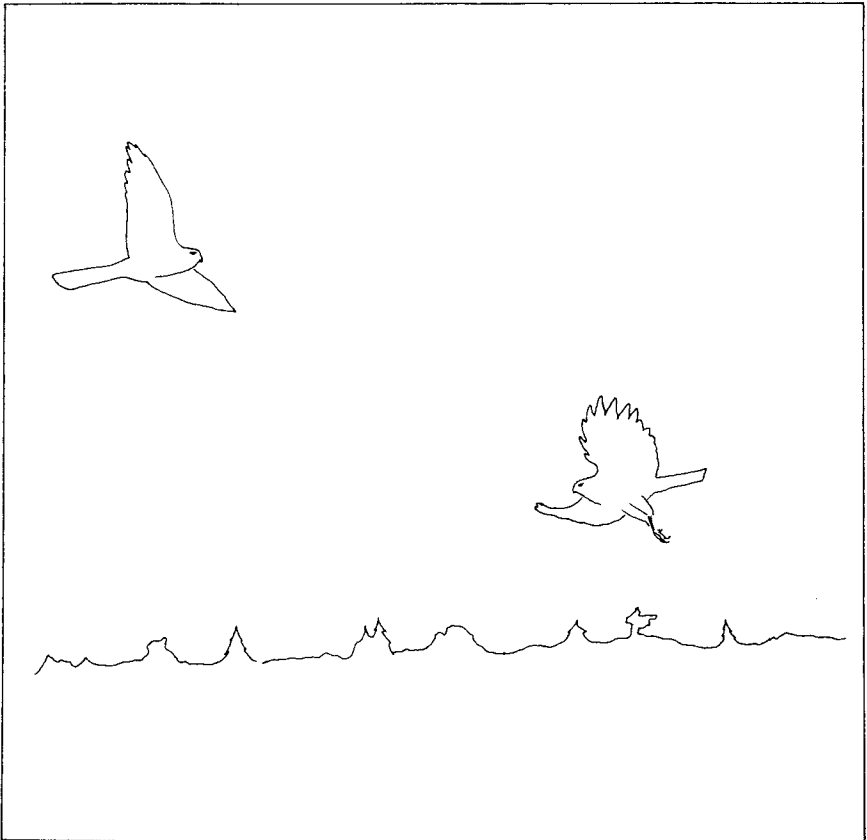

Sperwers in de Achterhoek

Wouter Vrugink

Ik ben 14 jaar en sinds vijf jaar bezig met roofvogels. Dit jaar (1994) heb ik in de Achterhoek in de omgeving van Harfsen voornamelijk naar Sperwers gezocht. De reden hiervoor is dat ze hier erg talrijk zijn vergeleken met andere gebieden in Nederland. Hieronder volgen enkele ervaringen die ik bij de nesten heb opgedaan.

De Sperwers zijn gevonden door bekende broedlocaties en naaldbos (vooral sparren) af te zoeken. Meestal lagen de nieuwe nesten vlak bij de oude, al bekende nesten.

Een reden om toch een ander nest te maken, zou kunnen zijn: (1) het oude nest is uit de boom gewaaid of gevallen, omdat het niet zo groot en stevig is, (2) de ouders willen zelf weer met een schoon nest beginnen.

De bossen zijn vrij dicht en meestal zaten de nesten een eindje van de bosrand. Mijn manieren om een nest te vinden, zijn als volgt:

- in de nestfase: alle grote nesten halverwege de boom en groter dan die van duiven zijn opgezocht en bekeken op de versheid van het nest en de nestrans. Als er veel mensen in het bos komen, gaan Sperwers in mijn gebied vaak aan de bosrand hoog in een andere boomsoort nestelen (laatst nog in een beuk en twee maal in een grove den). Als het wijfje wordt gezien of gehoord, dan zit je in het goede perceel of bos.

- in de eifase: als het voorafgaande, inclusief schijtsporen, plukplaatsen en ruiveren.

- in de jongenfase: als het voorafgaande, maar nu liggen er ook grotere prooien op de plukplaatsen.

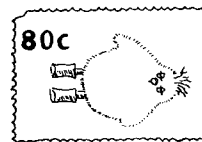
Wanneer er geen nest wordt gevonden en er liggen alleen geplukte duiven in het bos, dan is er een vrouwtje aanwezig. Liggen er uitsluitend kleine zangvogelsoorten, dan is er (ook) een mannetje aanwezig. Ruiveren kunnen een hulp zijn om vast te stellen of er zich een mannetje of een vrouwtje in het vak ophoudt.

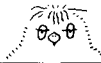
Braakballen en botten werden door mij weinig gevonden bij de Sperwers. Grote plekken schijt op weinig plaatsen waren een aanduiding voor de roestplaats van het mannetje. Bij kleine, maar talrijke schijtspetters hoefde je alleen maar naar boven te kijken en je had weer een horst bedekt met dons ontdekt.

Bij een nest met jongen of eieren werd meerdere keren geklommen om allerlei gegevens te noteren. Hoe vaak het wijfje tijdens een nestcontrole komt kijken, hangt waarschijnlijk af van het aantal mensen dat in het bos komt: (1) als er veel wandelaars zijn, is ze luidruchtig totdat het nest wordt gevonden, daarna is het stil (ook tijdens het klimmen), (2) bij weinig mensen hoor je eerst niets totdat het nest wordt gevonden. Daarna klinkt er een hoop geroep en bij het klimmen komen de ouders zelfs kijken.

In deze hoek van het land is bekend dat als er ergens een Havik komt te broeden, de Sperwer verdwijnt; en als er een Havik verdwijnt, de Sperwer komt. Dat komt waarschijnlijk doordat ze dezelfde voorwaarden aan hun omgeving stellen, en dat gaat niet samen bij deze twee verwante soorten.

Adres: Nuisvelderbos 12, 7217 RP Harfsen

BULLETTJE IS TERUG UIT AFRIKA

OMDAT ER NIEMAND OP HEM ZIT TE WACHTEN, WORDT HET WEER EEN 06-NUMMER

IN AFRIKA HEEFT DE ZON ZIJN HUID GEKLUIND EN ZIJN HAAR GEKRULD

EEN BERICHT OVER TOEGENOMEN ASIETOERISME ZET BULLETTJE OPEEN NIEUW SPOOR IN ZIJN ZOERTOCHT NAAR GEBOORTENHEID

BIJ DE GRENS TREKT HIJ DE AANDACHT VAN GAMMELE BUSJES...

EN HEEFT AL SWEL BEET

EEN LANGE REIS VOL ROOK VANGT AAN

MISLIJK ARRIVEERT BULLETTJE BIJ EEN ASIELZOEKERSCENTRUM. HIJ PRODUCERT EEN DIKKE BRAAKBAL

ONVERSTAANBAAR EN ZONDER LEGITIMATIE IS HIJ EEN MOEILIK GEVAL

MAMBOUS VULT DELPI, ERGO DECLIPATKE

DRIE-EN-DEERTIG WEKEN LATER BESEFT HIJ ZIJN FOULT: 20 GULDEN ZAKGELD EN GEEN SPRANKJE AANDACHT OMDAT IEDEREEN HET HIER TE DRUK HEEFT MET ZICHZELF

SWIT

De Wespendif *Pernis apivorus* van Boswachterij Schoonloo

Roelof Drenthen en Willem van Manen

In 1992 werd in de noordelijke helft van Boswachterij Schoonloo (Midden-Drenthe) een bezet wespendifnest gevonden in een oud half-open douglasperceel op een hoogte van 19 m. Het nest bevatte twee jongen die succesvol uitvlogen. Het teruggerekende legbegin viel op 23 mei.

In het vroege voorjaar van 1993 werd het inmiddels gekantelde nest door ons één meter hoger op twee stevige zijtakken gezet. Deze moeite werd beloond: in 1993 werden twee eieren gelegd, die uitkwamen en waarbij de jongen uitvlogen. Het legbegin viel dat jaar op 17 mei en het nest hoefde niet te worden hersteld.

In 1994 was het wederom raak. Twee eieren werden gelegd, beide kwamen uit en twee jongen werden vliegvlug (legbegin 17 mei). Vlak daarop ging het mis: op 8 augustus werden onder de nestboom de resten van het gedeeltelijk geplukt en aangevreten volwassen vrouwtje aangetroffen (door een Havik). Twee Wespendifieven bevonden zich roepend in de buurt van het nest (twee jongen?). Op 10 augustus zat een adult mannetje twee m boven de resten van het vrouwtje te roepen. Bij het doorstruinen van het perceel bleef de vogel roepend in de buurt. Minimaal één jong bevond zich in de kruinen van de douglassen.

Op 19 augustus werden geen Wespendifieven meer waargenomen in de buurt van het nest. Wel werden een eindje verderop de resten van een vliegvlug jong gevonden. In de buurt ervan lag de poot met ring van het jongste jong. Uit de toestand van de veren werd afgeleid dat het jong ongeveer een week daarvoor was geplukt. De dader was, gezien de manier van plukken, naar alle waarschijnlijkheid een Havik.

De resten van het vrouwtje werden meegenomen en vergeleken met ruipennen, die in 1992 waren verzameld. De tekening op de pennen (handpennen 1 en 2) kwam exact overeen.

Al met al nogal een drama, niet in de laatste plaats omdat het welhaast zeker is dat het mannetje volgend jaar een andere nestplaats zal uitkiezen en het weer heel wat voeten in de aarde zal hebben deze te ontdekken.

Het was opmerkelijk dat het vrouwtje van 1992 en 1994 dezelfde bleek te zijn (vermoedelijk was ze in 1993 ook wel present). Bovendien begon, van de Drentse paren, dit paar drie jaar in successie het vroegst met de eileg (resp. 23, 17 en 17 mei).

Summary: The Honey Buzzard *Pernis apivorus* of the Forestry of Schoonloo

In three successive years (1992-94), a pair of Honey Buzzards occupied a nest in a Douglas Fir (height of nest 19-20 m). Two eggs were laid each year, and all eggs hatched and fledged. Onset of laying was respectively May 23, May 17 and May 17, viz. each year the earliest dates for Honey Buzzards in the province of Drenthe. The adult female was found partly plucked and eaten on 8 August 1994, presumably killed by a Goshawk. This bird was similar to the breeding bird in 1992, as shown by a comparison of moulted primaries (1992) and primaries from the plucking. The youngest fledgling was found plucked on 19 August, probably depredated by a Goshawk.

*Adressen: Roelof Drenthen, Steendijk 189, 9404 AD Assen
Willem van Manen, Muddegoorn 80, 9403 NL Assen*

Bruine Kiekendief *Circus aeruginosus* bouwt nest in struik

Ben. Koks

In de provincie Groningen is de Bruine Kiekendief recentelijk fors toegenomen. Naar schatting broeden er hier de laatste jaren *c.* 200 paar (Bijlsma 1993). Alle gebieden met grote oppervlakten riet (bijvoorbeeld Lauwersmeer, Zuidlaardermeer, Schildmeer en kwelder Dollard) lijken inmiddels te zijn volgelopen. In toenemende mate duiken paartjes op in de grootschalige akkergebieden, waar wordt gebroed in kolkjes, voormalige baggerdepots en sloten met overjarig riet, maar vooral in akkergewassen. Evenals bij de Grauwe Kiekendief zijn wintergranen, koolzaad en luzerne belangrijke broedplaatsen voor de Bruine Kiek in Groningen.

Kiekendieven zijn onder de roofvogels rasechte grondbroeders. Op de grond broeden is niet zonder gevaar. In de eerste plaats kunnen Vossen eenmaal gevonden nesten gemakkelijk prederen. Vogels die in akkergewassen broeden, lopen bovendien het risico tijdens de oogst eieren of nestjongen te verspelen. Dit geldt met name voor vogels die in luzerne broeden, een gewas dat vroeg wordt geoogst.

In 1994 werd een bijzonder broedgeval van een Bruine Kiekendief tussen Midwolda en Nieuwolda opgemerkt. Deze omgeving kan het magere jaar 1994 waarschijnlijk ingaan als het roofvogelrijkste stukje Groningen. Binnen een straal van 500 m kwamen twee paar Bruine Kiekendieven, twee

paar Grauwe Kiekendieven, een paar Torenvalken en een paar Velduilen tot broeden. Hoewel aan elk afzonderlijk geval wel een anecdote kleeft, beperken we ons hier tot een paartje Bruine Kiekendieven dat haar domicilie had gekozen in een kleine kolk welke voor driekwart door bomen was omgeven. In 1993 had zich hier ook een broedgeval voorgedaan, dat waarschijnlijk werd gepredeerd door een Vos. Het nest lag destijds in een strook overjarig riet en ruigte.

Op 30 april werd het paartje boven het kolkje gezien. Het mannetje zat graag in de top van een wilg. Zwarte Kraaien en toevallig passerende Buizerds werden daarvandaan frequent door hem weggejaagd. De twee paren Grauwe Kiekendief die op resp. 75 en 125 m een nest hadden, werden doorgaans met rust gelaten. Op 4 mei werd het vrouwtje tijdens een nestcontrole van het nest gepest. Ze zat op drie eieren die alle zijn gemerkt en gemeten. Het derde ei was diezelfde dag gelegd en de legvolgorde was bekend. Op 7 mei was het legsel met vier eieren voltallig. Uitgaande van een leginterval van 2-3 dagen (Cramp & Simmons 1980) moet het eerste ei tussen 28 en 30 april zijn gelegd. De gemiddelde eigroote van 50.1x39.6 mm ligt dicht in de buurt van het gemiddelde dat Cramp & Simmons

Nest van Bruine Kiekendief in wilgestruik, 7 juni 1994 (Hans Hut)

opgeven (50x39 mm). Vlak voordat de eieren zouden uitkomen, verdween er één ei. Het nest werd vanaf die tijd regelmatig bezocht. Op 29 mei werden er zelfs drie jongens weggestuurd die daar met een ghetto blaster de nodige decibellen housemuziek over het kolkje lieten schallen. Dergelijke verstoringen hebben zich nadien nog een paar keer voorgedaan.

Op 15 juni werden er drie jongen van *c.* 4-8 dagen oud in het nest gevonden. Op 25 juni waren er nog twee over (mannetje met vleugel van 154 mm, gewicht van 535 gr en klauw van 77 mm; vrouwtje met vleugel van 199 mm, gewicht van 620 gr en klauw van 79 mm). Op 23 juni werden bij een laatste controle twee vliegvlugge jongen gezien die wat stuntelig in de wilg naast het nest zaten.

Het bijzondere aan dit geval was dat het nest in een struik was gebouwd. Het ging om een nest met een diameter van 86x57 cm, dat op een zijtak van een waterwilg was gebouwd (foto). Het nest hing 1.75 m boven het water en was voor een Vos absoluut onbereikbaar. In het begin was het nest redelijk goed zichtbaar, maar in de tijd dat de nestjongen over de nestrand begonnen te kijken, was het voor een belangrijk deel aan het zicht onttrokken door een manshoge vegetatie van ruigtekruiden en grassen. Voor zover bekend is dit de eerste Bruine Kiekendief in Nederland die in een struik een nest heeft gebouwd.

In Noord-Ierland werd in 1991 een nest van een Blauwe Kiekendief gevonden in de kroon van een sitkaspar (Scott, Clarke & Shawyer 1991). Het nest bestond uit fijne twijgjes en was 4.5 m boven de grond gebouwd. Voor zover bekend is dit het eerste kiekendievennest dat in een boom werd gevonden (Watson 1991). Het navlooiën van de Nederlandse literatuur leverde ook niets op. Navraag leverde geen vergelijkbare gevallen op. Op Terschelling vond Theo Bakker wel een 'speelnest', dat evenals het nest in Oost-Groningen in een struik was gebouwd.

Het lijkt erop dat de Bruine Kiekendief een goede keuze heeft gemaakt. De Vos die altijd in het kolkje aanwezig is, moest ditmaal knarsetandend toezien hoe twee nestjongen uitvlogen. Het is boeiend om dit broedpaar en hun nakomelingen de komende jaren te blijven volgen. Wie weet moeten wij tegen die tijd nog eens heuse klimijzers aanschaffen. De tijd zal het leren.

Summary: Marsh Harrier *Circus aeruginosus* builds tree-nest

In 1993, a Marsh Harrier pair failed to raise young from a ground nest near a small pool in the province of Groningen; the nest was probably predated by a fox. The same site was again occupied in 1994. This time, a nest was built in a willow, 1.75 m above water level (see photos). Four eggs were laid, of which three hatched and two fledged. No other tree-nests are known from The Netherlands, although a pair of Hen Harriers is known to have built a scrub-nest on the island of Terschelling (no eggs laid, however).

Literatuur

- Bijlsma R.G. 1993. Ecologische atlas van de Nederlandse roofvogels. Schuyt & Co., Haarlem
- Cramp S. & Simmons K.E.L. (eds.) 1980. The Birds of the Western Palearctic, 2. Oxford University Press, Oxford.
- Scott D., Clarke R. & Shawyer C.R. 1991. Hen Harriers breeding in a tree-nest. Irish Birds 4: 413-417.
- Watson D. 1991. Hen Harriers breeding in a tree nest: further comments. Irish Birds 4: 418-420.

Adres: Kremersheerd 147, 9737 PN Groningen

Schuiltentervaringen bij een nest Grauwe Kiekendieven *Circus pygargus*

Marnix Jonker en Erik Visser

Op 8 juli 1994 had ik de kans om in een door ons enkele dagen eerder geplaatste schuiltent te gaan zitten bij een nest Grauwe Kiekendieven in het gebied 'De Uiterdijken', gelegen in de driehoek Winschoten, Oudeschans, Blijham. De tent was geplaatst om te kijken wat de kiekendieven zoal aan voedsel aanslepen en om foto's van de vogels te maken.

Het nest, met vijf eieren, werd op 1 juni door ons ontdekt. Een jagend mannetje ving zo'n drie km verderop een muis en vloog ermee naar het nest. Na een kamikaze-actie dreigde alles verloren te gaan, omdat meneer de A7 overstak, die een stuk hoger ligt dan de ernaast lopende B-weg waar wij op stonden. Na bijna in de (twee meter brede) sloot te zijn gesprongen, konden we omhoog kruipen en zagen we 150 m verderop nog net een prooi-overdracht. HEBBES! In een luzerne perceel, midden in het land, alleen bereikbaar door een voettocht(je) van twee km over de dijk van de Pekelder Aa. We hebben gelijk de landeigenaar opgezocht, het hele verhaal uitgelegd en na z'n goedkeuring konden we aan het werk. Na drie uur in de brandende zon gewacht te hebben, komt een mannetje Bruine Kiekendief ons helpen, door boven het perceel te gaan jagen. Vrouwje Grauwe komt omhoog, jaagt de Bruine Kiek weg, pakt een strootje en gaat weer op het nest zitten. Nu dus echt hebbes! Ik zet m'n telescoop vast op de plek waar ze inviel en Erik loopt er op mijn aanwijzingen heen. Het vrouwje vliegt op en wij vinden het nest met vijf eieren (overigens de enige met vijf eieren dit jaar).

Zieltogende pul van Grauwe Kiekendief (Erik G. Visser)

's Morgens 8 juli om 6 uur ben ik in de schuiltent gaan zitten. Het vrouwtje zat nog op het nest, met drie jongen van resp. 11-12, 12-13 en 13-14 dagen oud (op basis van een groeicurve verstrekt door Menno Zijlstra). Het kleinste jong was duidelijk sterk verzwakt. Na anderhalf uur de kat uit de boom, of liever gezegd mij uit de tent gekeken te hebben, kwam ze met prooi (een adulte Spreeuw) aanvliegen en begon de jongen te voeren. Opvallend was dat het kleinste jong niets kreeg. Na acht minuten was ze klaar en ging ze weer op een paal langs de kant van het perceel wachten tot het mannetje met de volgende prooi kwam. Het vrouwtje was nog maar net van het nest, of het kleinste jong kreeg er van de oudste goed van langs. Hij werd stevig gepikt, met name in de omgeving van z'n oog. Na een kwartier kwam het mannetje met de volgende prooi. Na de prooioverdracht landde het vrouwtje op het nest met een grijze zangvogel met vleeskleurige poten en begon ze de jongen te voeren. Na vijf minuten was ze uitgevoerd. En dan gebeurt er iets wat ik nog nooit eerder gezien had en wat ook nergens beschreven staat: het vrouwtje at de braakballetjes van de jongen op. Dit verklaart waarom we zelden of nooit braakballen van jongen op nesten vinden! Gezien de grootte van de balletjes geloven we dat deze van de jongen afkomstig waren. De braakballen waren eenderde van wat we normaal van adulte vogels vinden en ongeveer net zo groot als van juvenie-

le vogels op latere leeftijd. Waarschijnlijk omdat ik haar 's morgens van het nest gepest had, had het vrouwtje nog geen gelegenheid om de braakballetjes van de afgelopen nacht weg te werken en deed ze dat nu. Het gebeurde heel snel en omdat er meerdere braakballetjes waren, kon ik duidelijk zien wat het was.

Het vrouwtje ging vervolgens drie kwartier lang op de jongen zitten. Toen vloog ze weg en ging op de eerder genoemde paal zitten. En weer kreeg het kleinste jong er goed van langs door de oudste. Het kleintje was te zwak om zich hier-tegen te verweren. Een half uur later kwam het mannetje met een nieuwe prooi, een nestjonge Blauwborst. Het vrouwtje ging voederen en vertrok een aantal minuten later om op de paal op het mannetje te gaan zitten wachten. Weer hetzelfde verhaal wat de kleinste aangaat, steeds heviger dan voorheen. Dit gedrag doet sterk denken aan het caïnistisch gedrag bij buizerdjonkies, zoals beschreven door Rob Bijlsma in de vorige Takkeling. Na anderhalf uur wachten kwam het mannetje met een Veldmuis. Maar omdat het vrouwtje aan het jagen was, legde hij hem in het nest neer en vertrok gelijk.

Volwassen vrouwtje Grauwe Kiekendief
(Erik G. Visser)

Een half uur later was het inmiddels twaalf uur geworden en werd ik afge-lost. Toen was er dus gelegenheid om naar het kleinste jong te kijken. Er zat iets in z'n keeltje vast. Na even met een zakmes gepeuterd te hebben, kwam er een veel te grote braakbal uit. In eerste instantie was het jong sterk verzwakt door deze operatie, maar na een aantal minuten kwam er toch weer leven in. Gezien het formaat van de braakbal lijkt het niet aan-nemelijk dat hij hem zelf had geproduceerd. Misschien dat het vrouwtje de braakbal aan het jong had gevoerd of dat het jong in een verwoede poging om iets te eten te krijgen de braakbal zelf naar binnen had gewerkt. Helaas was hij de volgende dag toch dood en als menu voor z'n zussen gebruikt.

Dank

In de eerste plaats willen we graag dhr. Tenhave en de Grasdrogerij Oldambt B.V., eigenaar en pachter van het land, bedanken voor het sparen van het nest. Verder wordt Hans Hut bedankt voor het gebruik van z'n schuiltent en Ben Koks en Rob Bijlsma voor het doornemen van de eerste versie van dit artikel.

Summary: Observations at the nest of a Montagu's Harrier *Circus pygargus*

A nest with five eggs was found in a alfalfa-field in the province of Groningen on 1 June 1994. Observations were made from a hide. The male did most of the hunting. The female attended the nest and distributed the prey among the (three) nestlings, of which the smallest did not receive any food. After having fed the young (ages of 11-12, 12-13 and 13-14 days old), she swallowed several small pellets which were lying around on the nest. These pellets are thought to have been produced by the nestlings. The smallest nestling was attacked several times by his two sisters (especially when the female was away from the nest). A large pellet was stuck in his throat, which was removed by the observers. This pellet was probably not produced by the nestling, but presumably fed to him by the female, or swallowed by himself as if it were a food item. This nestling was dead the next day and served as a meal for his sisters.

Adres: Parklaan 8, 9697 RT Blijham

Voedselkeus van Havik *Accipiter gentilis*, Sperwer *A. nisus* en Buizerd *Buteo buteo* in de Flevopolders

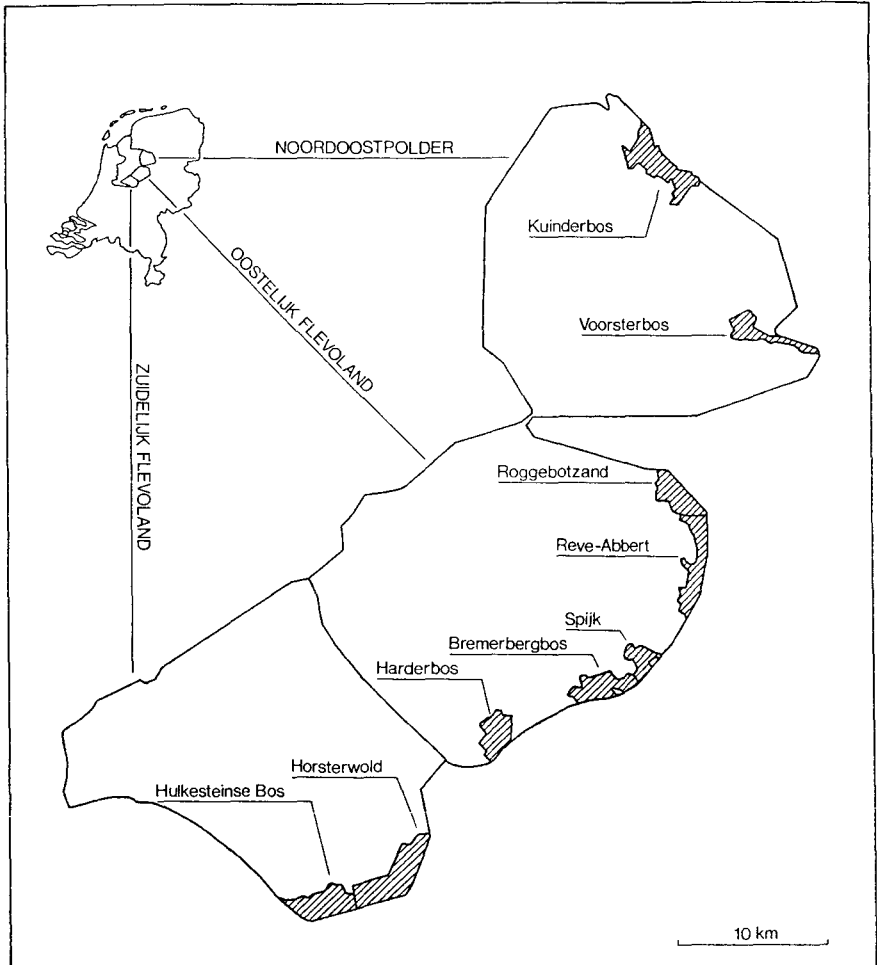
Rob G. Bijlsma

Over de voedselkeus van kiekendieven (Schipper 1973) en Torenvalken (Cavé 1968) in de jonge IJsselmeerpolders is uitgebreid gepubliceerd. Onder het mom van 'niet gepubliceerd is voor niets onderzocht' zal daarom de prooikeus van bosbewonende roofvogels in de Flevopolders aan de vergetelheid worden ontrukkt. Overigens moet daar direct een relativerende kanttekening bij. Het gaat namelijk uitsluitend om prooien die in de periode maart tot en met juli vers werden gevonden. Buiten deze periode kan de voedselkeus dus afwijken van wat hier wordt gepresenteerd.

Gebieden en prooiaanbod

In alle Flevopolders werden enkele bossen volledig op broedvogels geïnventariseerd (figuur 1). In de Noordoostpolder waren dat in 1990 het Kuinderbos (1106 ha) en het Voorsterbos (561 ha), in Oostelijk Flevoland in 1989 Roggebotzand (774 ha), Reve-Abbert (738 ha), Spijk-Bremerberg (861 ha) en Harderbos (487 ha) en in 1994 in Zuidelijk Flevoland het Hulkesteinse Bos (827 ha) en een deel van het Horsterwold (824 ha).

Alleen Kuinderbos, Roggebotzand, Reve-Abbert en Spijk hebben een substantieel oppervlak naaldbos (vooral fijnspar), zij het aanzienlijk minder dan de helft van het totale oppervlak. Loofbos voert de boventoon, met populier en zomereik als verreweg de belangrijkste boomsoorten. Afgezien van Kuinderbos, Voorsterbos, Roggebotzand, Reve-Abbert en Spijk zijn de bossen op rijke bodems als zavel en klei aangeplant. Dit levert voor Nederland de bijzondere situatie op dat populieren van 25 jaar oud bijna 40 meter hoog zijn, een uitbundige tweede boomlaag kennen met es, haagbeuk, meidoorn, liguster en zomereik en een kruidlaag vertonen die je bijna letterlijk de adem beneemt (2 meter hoge brandnetel, kleefkruid en speerdistel). Hierdoor is de vogelbevolking in de polderbossen buitengewoon rijk, zij het behept met een andere samenstelling dan wat in de 'oudere' bossen op het Oude Land gewoon is. Zo bereiken de struikbewoners zeer hoge dichtheden (o.a. Merel, Zanglijster, Zwartkop, Tuinfluiter, Tjiftjaf) maar zijn holenbroeders juist schaars (Bijlsma 1990). Onder de zoogdieren zijn sommige muizensoorten talrijk, vooral de Veldmuis direct na de aanplant van bossen. In de ouder wordende bossen neemt de dichtheid van

Figuur 1. Overzicht van de Flevopolders met de daarin onderzochte bossen.
View of the Flevopolders, with forests covered during the raptor surveys.

de Veldmuis echter snel af. Het Konijn is alleen talrijk in de bossen die op zandgrond zijn aangelegd of waar zandopduikingen voorkomen. Overigens wil een hoge dichtheid van een potentiële prooi soort nog niet zeggen dat zijn pakkans ook groot is. Met het vorderen van voorjaar en zomer neemt de dekking voor prooi soorten geweldig toe, waardoor roofvogels hun maaltje niet zomaar voorgeschoteld krijgen. Het belang van dekking blijkt

ook uit de vangst van Mollen en muizen nadat een begin is gemaakt met het maaien van de paden, speelweiden en maaipaden langs watergangen. Tòt het moment van maaien wroeten Mollen en muizen ongezien hun weg door het bos, beschermd door een woud van gras en brandnetels. Na het maaien is het tafeltje dekje voor roofvogels.

Werkwijze

Alle bossen werden van voor tot achter doorkruist tijdens de karteringen. Er werden vier tot vijf complete rondes gelopen. De totale tijdsbesteding varieerde van 6.2 tot 11.5 minuten/ha, afhankelijk van de boswachterij. Voor de niet-ingewijden onder de lezers: dat is bepaald geen intensieve kartering. Daar staat tegenover dat ik extra aandacht aan roofvogels besteedde, me niet aan de paden hield, fanatiek naar prooien zocht en alle roofvogelnesten probeerde op te sporen en te controleren. Zodoende valt er veel meer informatie over voedsel van roofvogels boven tafel te krijgen dan wat de gemiddelde inventarisatieslaaf vindt die zich strikt aan het boekje houdt. Of de gevonden prooien een goede afspiegeling zijn van wat de betrokken roofvogels pakten, is in dit geval niet na te gaan. We mogen aannemen dat van Havik en Sperwer een goed beeld is verkregen. Deze soorten plukken namelijk hun prooien voordat ze tot consumptie overgaan. Bij de Buizerd ligt dat gecompliceerder. Buizerds slokken kleine prooien in hun geheel naar binnen. In de braakballen, die in de Flevopolders trouwens niet zijn te vinden in de dichte ondergroei, zijn kleine prooien als insecten, regenwormen en amfibieën vaak niet meer aan te tonen zonder gebruik te maken van een microscoop. De muizen in braakballen zijn bovendien niet altijd op naam te brengen. In grote lijnen zijn voor de drie soorten de volgende bronnen aangeboord:

Havik: plukresten (verspreid over het bos) die duidelijk als die van Havik konden worden gedetermineerd (zie Bijlsma 1994) en prooiresten op het nest (zoals gebruikelijk weinig).

Sperwer: plukresten op vaste plukplaatsen in de nabijheid van het nest, aangevuld met sporadische vondsten van prooien elders in het bos.

Buizerd: bijna uitsluitend prooien op het nest. Rond het uitkomen van de eieren zijn dat er gewoonlijk veel, waaronder ook kleine prooien. Naarmate de jongen ouder worden, en hun voedselbehoefte toeneemt, neemt de prooihoeveelheid op het nest af en overwegen de resten van grote prooi-soorten. In het laatste geval treedt dus een vertekening van de prooikeus op ten gunste van grote prooi-soorten. In de Flevopolders werden buizerdnesten overwegend in de late jongenfase bezocht (ringen van jongen), zodat grote prooien zullen zijn oververtegenwoordigd.

Resultaten

Havik

Het voedsel van de Flevolandse Haviken wijkt nauwelijks af van het beeld uit de rest van het land. Soortgroepen als eenden, hoenders, steltlopers, uilen, spechten en kleine zangvogels zijn weliswaar vertegenwoordigd in de prooiïjst, maar met mate. Duiven vormen de hoofdmoot, iets wat vermoedelijk geprononceerder zou zijn geweest indien er ook winterprooien waren toegevoegd. Het aandeel dat Postduiven innemen in de totale duivengroep is 56%, een opmerkelijk hoog percentage gegeven de geïsoleerde ligging (ten opzichte van dorpen en steden) van het gros van de onderzochte bossen. Flevoland is een eldorado voor verdwaalde Postduiven, waarvan er in de nazomer tienduizenden op gelegerd graan of stoppelvelden rondstappen. Deze voedselbron is Haviken op het lijf geschreven. Binnen de duivengroep zijn ook Tortelduiven goed vertegenwoordigd; dit is een goede indicatie van de talrijkheid van deze soort in de Flevobossen. Naast duiven zijn lijsters (vooral Merel en Zanglijster) een hoofdprooi. Op geen enkele andere plek in Nederland vormen lijsters zo'n markant onderdeel van het menu van Haviken (tabel 1). Wie ooit in mei de ochtendschemering in een Flevobos heeft meegemaakt, zal begrijpend knikken. Inventariseren in de diepe ochtendschemering is hier onmogelijk vanwege de muur van lijstergezang. In Oostelijk Flevoland werden in 1989 'dichtheden' van 81-146 merelparen en 64-102 zanglijsterparen per 100 ha aangetroffen (Bijlsma 1990). De werkelijke dichtheden zullen zeker hoger hebben gelegen, gezien de extensieve vorm van inventariseren. Lijsters vormen een profijtelijke prooi voor Haviken: talrijk, goed zicht- en hoorbaar, een grote reproductiecapaciteit en van precies het juiste formaat (60-100 gram). Een derde belangrijke prooigroep wordt gevormd door de kraaiachtigen, in het bijzonder de Vlaamse Gaai. De Vlaamse Gaai is ook de enige kraaiachtige die talrijk in de Flevobossen is te vinden. De Kauw ontbreekt er nog als broedvogel (wel aanwezig in de weinige dorpen in de omgeving), Eksters zijn buitengewoon schaars en Zwarte Kraaien broeden in slechts klein aantal in de bosranden. Dat ook Spreeuwen vrij veel worden gepakt, is opmerkelijk gezien het schaarse voorkomen van deze holenbroeder in de Flevobossen. Vermoedelijk worden overwegend broedvogels uit de omliggende dorpen gegrepen. Deze Spreeuwen zoeken smelten op grasland en pendelen in de jongenfase heen en weer tussen dorp en cultuurland.

Tabel 1. Prooikeus (%) van Haviken in Flevoland, vergeleken met die in andere delen van Nederland.

Choice of prey (%) of Goshawks in Flevoland, as compared with prey choice in other parts of The Netherlands.

1. Drenthe, 1982-92 (Bijlsma 1994)
2. Zuid-Twente, 1984-88 (Rosendaal 1990)
3. Veluwe en Achterhoek, 1931-36 (Tinbergen 1936)
4. Rijk van Nijmegen en Reichswald, 1969-73 (Opdam *et al.* 1977)
5. Flevoland, 1989-90, 1994 (deze studie)
6. Leenderbos en Staatse Heide, Noord-Brabant, 1991 (van Diermen 1991, Bijlsma 1992)
7. Noord- en Midden-Limburg, 1977-83 (Erkens & Hendrix 1984)

Gebied <i>Area</i>	1	2	3	4	5	6	7
Aantal prooien <i>No. of prey</i>	3682	757	518	4825	343	407	512
Eenden <i>Ducks</i>	1.9	1.7	0.6	0.2	2.9	2.4	1.0
Roofvogels <i>Raptors</i>	1.6	0.9	0.6	0.5	0.0	0.2	1.6
Hoenders <i>Galliformes</i>	2.0	3.7	8.3	5.3	1.7	6.1	3.5
Steltlopers <i>Waders</i>	3.9	0.9	0.0	0.5	6.1	3.4	0.2
Meeuwen/sterns <i>Gulls/terns</i>	1.2	1.7	0.0	0.4	2.3	1.0	0.4
Duiven <i>Doves/pigeons</i>	33.4	62.0	42.5	63.0	30.0	43.0	43.6
Uilen <i>Owls</i>	2.1	0.9	0.6	0.9	2.0	0.5	1.4
Spechten <i>Woodpeckers</i>	2.2	2.8	4.0	1.6	0.9	2.4	1.8
Lijsters <i>Thrushes</i>	14.4	5.4	1.4	8.4	23.6	8.4	2.3
Zangvogels <i>Passerines</i>	1.5	0.3	0.2	0.7	0.6	0.7	0.4
Kraaiachtigen <i>Crows/jays</i>	15.7	13.5	14.5	10.5	13.4	12.8	14.6
Spreeuw <i>Starling</i>	9.6	0.9	0.2	3.5	10.8	3.7	6.0
Konijn <i>Rabbit</i>	9.2	3.2	14.5	3.2	4.4	13.3	17.0
Rest <i>All other</i>	1.3	2.1	12.5	1.4	1.2	2.2	6.6

Sperwer

In vergelijking met andere delen van het land vangen de Flevolandse Sperwers betrekkelijk weinig mezen en mussen. Het aantal natuurlijke holtes in de Flevobossen is gering vanwege het ontbreken van oud bos en nestkasten zijn hooguit pleksgewijs en in klein aantal aanwezig. De dichtheid van mezen is dan ook gering (voor Koolmees maximaal 28 paren/100 ha; Bijlsma 1990). Evenzo moeten de meeste Sperwers grote afstanden afleggen voordat ze in een dorp op mussen kunnen jagen. De Sperwers van het Kuinderbos konden in Kuinre op bezoek, die van het Voorsterbos in Kraggenburg en die van Horsterwold in Zeewolde. De Sperwers in de bosgordel langs de oostrand van Oostelijk Flevoland waren echter veel minder goed af, omdat zij de randmeren zouden moeten oversteken om op 2-3 km afstand van de nestplaats mussen in redelijke dichtheden tegen te komen (Kampen, Elburg). De lage frequentie van de Huismus in het voedsel van deze Sperwers geeft aan dat ze hiervan afzagen.

Belangrijke prooigroepen in voorjaar en zomer in de Flevopolders zijn lijsters en vinkachtigen. Merels en Zanglijsters zijn toonaangevende broedvogels in de polderbossen, die zich met verpletterende aantallen tegoed doen aan huisjesslakken en wormen en ideale nestplaatsen vinden in de dichte struiklaag. Vanaf mei hupten overal pas uitgevlogen jongen rond, iets wat daarna alleen maar meer en meer werd (Bijlsma 1990). Van de vinkachtigen bereikte vooral de Vink fenomenale dichtheden in vrijwel elk bostype (6.9-19.1 paren/10 ha). Deze soort figureerde prominent op de plukplaatsen, overigens net als in Drenthe en Noord-Brabant (tabel 2). De Sperwers in Flevoland vingden ook relatief veel kleine zangertjes uit de Sylvia- en Phylloscopusfamilies. Ook dat is een uitvloeisel van het feit dat soorten als Tuinfluiter, Zwartkop, Fitis en Tjiftjaf overal in forse dichtheden voorkwamen, een situatie die kenmerkend is voor jonge aanplantingen en bos met een goed ontwikkelde struiklaag.

Door Havik geslagen Duitse Postduif, Boswachterij Smilde, 25 augustus 1993 (Rob Bijlsma)

Tabel 2. Prooikeys (%) van Sperwers in Flevoland, vergeleken met die in andere delen van Nederland.

Choice of prey (%) of Sparrowhawks in Flevoland, as compared with prey choice in other areas in The Netherlands.

1. Drenthe, 1982-92 (Bijlsma 1994)
2. Amsterdamse Waterleidingduinen, 1977-91 (Koning 1992)
3. Gelderland, Utrecht, Het Gooi, 1931-43 (Tinbergen 1946)
4. Flevoland, 1989-90, 1994 (deze studie)
5. Veluwe, Achterhoek, 1964 (van Beusekom 1971)
6. Rijk van Nijmegen, Reichswald, 1969-73 (Opdam 1978)
7. Noord-Brabant, 1989, 1991-94 (van Diermen 1990, van Diermen 1991, Bijlsma 1992, Donkers 1994)

Gebied Area	1	2	3	4	5	6	7
Aantal prooien No. of prey	5601	626	3643	509	665	12115	1767
Eenden Ducks	0.0	-	-	-	-	-	0.1
Roofvogels Raptors	0.0	-	0.1	-	-	0.0	-
Hoenders Galliformes	0.0	-	0.5	0.2	0.3	0.0	0.0
Steltlopers Waders	0.3	0.3	0.1	-	0.1	0.0	0.3
Duiven Doves/pigeons	0.6	4.2	1.6	0.8	2.7	0.6	4.5
Uilen Owls	-	0.2	-	-	-	-	-
Spechten Woodpeckers	1.4	2.7	0.6	1.0	0.3	0.5	1.0
Leeuweriken Larks	0.9	0.3	1.6	-	0.8	3.8	1.4
Zwaluwen Swallows	1.5	0.6	1.6	1.6	1.0	1.6	0.7
Piepers Pipits	3.3	3.2	3.0	1.2	2.6	0.8	2.0
Kwikstaarten Wagtails	3.6	0.3	1.4	3.5	0.1	0.6	1.5
Lijsters Thrushes	10.9	14.8	7.0	21.6	6.2	13.6	17.6
Grijze zangers Sylvia sp.	1.7	2.4	4.4	7.8	5.6	1.4	1.6
Gele zangers Phyllosc. sp.	3.3	2.7	4.4	5.5	4.5	0.5	0.7
Goudhaan Goldcrest	1.3	-	0.4	-	-	0.7	5.5
Vliegenvangers Flycatchers	1.4	-	0.7	0.2	0.3	0.1	0.0
Mezen Tits	16.5	24.6	13.7	9.0	16.8	10.7	18.3
Kraaiachtigen Crows/jays	1.5	5.8	1.4	1.2	0.6	0.5	1.5
Spreeuw Starling	10.1	17.7	4.9	7.7	4.8	4.4	9.6
Mussen Sparrows	14.3	0.6	28.6	7.7	33.7	37.2	13.0
Vinkachtigen Finches	15.5	5.3	5.5	20.0	4.2	13.3	11.8
Horzzen Buntings	0.5	1.1	3.3	0.2	1.2	2.0	0.3
Zoogdieren Mammals	2.0	0.5	3.7	0.6	2.0	1.9	1.0
Rest All other	9.4	12.6	11.4	10.2	12.2	4.9	7.5

Buizerd

Van de hier behandelde roofvogelsoorten is de Buizerd de meest uitgesproken zoogdiereter. Dit past bij zijn jachtwijze: vanaf een zitpost de omgeving in de gaten te houden en een uitval doen naar relatief trage prooien. Meestal zijn dat muizen, Mollen of Konijnen, soms een kikker. Verder kunnen Buizerds uitstekend nesten plunderen, pas uitgevlogen jongen

Tabel 3. Prooikeys (%) van Buizerds in Flevoland, vergeleken met die in andere delen van Nederland.

Choice of prey (%) of Common Buzzards in Flevoland, as compared with prey choice in other areas in The Netherlands.

1. Drenthe, 1982-92 (Bijlsma 1994)
2. De Weerribben, 1979-90 (Woets 1992)
3. Flevoland, 1989-90, 1994 (deze studie, F.E. de Roder & J. Nap, Eggenhuizen & Breek 1993, Wels 1994)
4. Noord- en Midden-Limburg, 1977-83 (Erkens & Hendrix 1984)

Gebied Area	1	2	3	4
Aantal prooien No. of prey	1540	30	279	480
Eenden Ducks	1.6	3.3	0.7	-
Roofvogels Raptors	-	-	-	0.2
Hoenders Galliformes	2.3	6.7	2.9	5.2
Steltlopers Waders	1.8	10.0	1.4	0.2
Meeuwen Gulls	0.5	-	-	-
Duiven Doves/pigeons	7.5	3.3	3.6	14.2
Uilen Owls	0.5	-	0.4	0.2
Spechten Woodpeckers	0.5	-	0.4	-
Lijsters Thrushes	2.6	-	5.4	0.8
Kraaiachtigen Crows/jays	5.1	-	3.6	5.8
Spreeuw Starling	6.3	-	5.4	5.0
Overige vogels Other birds	2.2	3.3	1.1	1.0
Mol Mole	8.5	23.3	17.2	7.7
Woelmuizen Voles	22.8	36.7	37.6	5.4
Ware muizen Mice/rats	1.4	-	0.7	0.8
Konijn Rabbit	31.3	6.7*	16.1	50.0
Haas Hare	1.6	-	1.1	1.2
Overige zoogdieren Other mammals	1.5	-	1.8	2.1
Amfibieën Amphibians	0.8	-	0.7	-
Reptielen Reptiles	0.6	-	-	-
Vis Fish	0.4	-	-	-

* Jonge Konijnen of Hazen

verschalken of andere roofvogels (ook Haviken) hun prooi aftroggelen. En zoals bekend zijn Buizerds tevens aaseters, die niet zelden een maai- of verkeersslachtoffer pakken. Het aandeel dat zoogdieren in het menu uitmaken, is voor Flevoland (67%) exact hetzelfde als in Drenthe of in Limburg (tabel 3). Veldmuizen, Mollen en Konijnen zijn het bulkvoedsel. Ware muizen worden weinig gegrepen, vooral omdat deze soorten in dekkingrijke habitats voorkomen (Dwergmuis) of een overwegend nachtelijke leefwijze (Bosmuis) hebben. Hierin verschilt Flevoland niet van de rest van Nederland. Het betrekkelijk lage percentage Konijnen in het menu van de Flevobuizerds heeft te maken met het feit dat Konijnen in de vochtige bossen op

klei en zavel niet dik zijn gezaaid. Op de drogere zandgronden van bijvoorbeeld Roggebotzand of Spijk worden Konijnen veelvuldiger aangetroffen, en dus ook gepakt door Buizerds.

Het resterende menu wordt aangevuld met -overwegend nestjonge of pas uitgevlogen- vogels. Het is gezien hun talrijkheid als broedvogel niet verbazingwekkend dat daarin lijsters overwegen, gevolgd door Vlaamse Gaaien. Het vrijwel ontbreken van amfibieën roept enige verwondering op, omdat kikkers en padden in geweldige dichtheden in de polderbossen voorkomen. Zou dit een indicatie kunnen zijn dat deze soorten pas worden gegrepen bij gebrek aan zoogdieren of vogels? In Drenthe worden amfibieën eveneens weinig op de nesten aangetroffen, en dan vaak intact (tenzij er door de jonge Buizerds werd gehongerd).

Leeftijd van de gevangen prooien

Van een deel van de gevonden prooien kon worden achterhaald of het om een jong dier ging of om een volgroeid exemplaar (bijlage 1). Het percentage jongen was 60.6% bij prooien van de Havik (n=287), 67.1% bij prooien van de Sperwer (n=505) en 96.7% bij prooien van de Buizerd (n=89).

Van enkele postduiven die door Haviken waren geslagen, werden de ringen gevonden. Zes exemplaren kwamen uit Nederland, eentje uit Duitsland. De leeftijd was 3x 0-1 jaar, 1x 1-2 jaar, 2x 2-3 jaar en 1x 3-4 jaar (gebaseerd op het jaartal dat op de ring staat).

Het hoge percentage jonge dieren onder de buizerdprooien heeft deels te maken met de vogels in zijn menu. Volgroeide, goed vliegvlugge vogels gaan de macht van een Buizerd te boven, maar nestjongen (lijsters, gaaien) of pas uitgevlogen jongen (Spreeuwen) behoren tot het reguliere voedselpakket. Ook van Konijnen is bekend dat Buizerds niet of bij hoge uitzondering volwassen exemplaren bemachtigen (die al snel een gewicht van ruim boven de kilo hebben, te zwaar voor een Buizerd). Tijdens een onderzoek in Drenthe in de broedtijd waren zelfs alle 147 op buizerdnesten aangetroffen en opgemeten Konijnen nestjong, uitloper of halfwas (Bijlsma 1994). In de polderbossen is dat niet anders. Bij vijf Konijnen op nesten in het Horsterwold en Hulkesteinse Bos, waarvan in 1994 het achtervoetje kon worden opgemeten, bedroeg de lengte resp. 50, 53, 56, 62 en 65 mm, allemaal maten die binnen de uitlopergroep vallen (leeftijd 15-45 dagen). Ook Hazen worden uitsluitend als jong gepakt, zoals het dier met een achtervoetje van 82 mm (Horsterwold, 19 juni 1994).

Discussie

De hier onderzochte roofvogels van Flevoland onderscheiden zich in hun prooikeus nauwelijks van wat gebruikelijk is op andere plekken in het land.

Dat is, gegeven de recente geschiedenis van de polderbossen, enigszins verrassend. Uiteraard zijn er op details verschillen te ontdekken. Deze zijn terug te voeren op variaties in prooiaanbod. De polderbossen van dit moment zijn buitengewoon rijk aan duiven, lijsters, loofzangers, Vlaamse Gaaien, Vinken, Mollen en muizen. Andere prooigroepen zijn juist schaars, zoals hoenders (de Fazant is vrijwel van het toneel verdwenen, vergeleken met de jaren zestig en zeventig), steltlopers (akkerland rond de polderbossen weinig aantrekkelijk voor weidevogels), meeuwen, spechten (alleen de Grote Bonte Specht is redelijk talrijk), mezen en mussen. Op de plukplaatsen en nesten van roofvogels in de Flevopolders waren deze soortgroepen slecht vertegenwoordigd.

Het valt niet goed te overzien in hoeverre het voedselaanbod in de polderbossen op dit moment een beperkende factor is voor het aantal paren van Havik, Sperwer en Buizerd. Gezien de talrijkheid van de belangrijkste prooi-soorten en de (hogere) dichtheden van roofvogels in voedselarmere gebieden elders in Nederland (Veluwe) mogen we aannemen dat de draagkracht van de polderbossen nog lang niet is bereikt. De komende jaren zullen daar meer duidelijkheid in brengen (de Roder, Nap & Bijlsma 1994). Roofvogels vangen in het broedseizoen -zeker vanaf het moment dat ze zelf jongen op het nest hebben staan- veel jonge vogels en dito zoogdieren. De gegevens uit Flevoland zijn daarmee in overeenstemming. Vermoedelijk vormen de onervaren jongen een makkelijke prooi, vooral als ze na enkele dagen luidkeels van hun honger gaan blijf geven of onvoldoende in dekking blijven.

Dank

De karteringen werden uitgevoerd in opdracht van Staatsbosbeheer. Frank de Roder hielp met de karteringen, vegetatie-opnames, nesten- en prooiën-zoekertij, nestcontroles en proviandering. Aanvullende waarnemingen kwamen van de boswachters Gert Kleinstra, Gert Mol, Leo Smits, Theo Wezenberg en Egbert van Wijhe en van de ringers Kees Breek, Ton Eggenhuizen en Jan Nap.

Summary: Choice of prey of Goshawk *Accipiter gentilis*, Sparrowhawk *A. nisus* and Common Buzzard *Buteo buteo* in the reclaimed polders of Flevoland.

The breeding birds of woodland in the Noordoostpolder and Oostelijk and Zuidelijk Flevoland (totalling 6178 ha) were censused during 1989, 1990 and 1994 (Fig. 1). These forests were planted between 1947-82 in the newly reclaimed polders of the former Lake IJsselmeer (mostly on sandy and clayish soils). The raptor population is not yet stabilised here (de Roder, Nap & Bijlsma 1994). During the census, all raptor nests were mapped and checked, breeding success

was monitored and food items and pluckings were collected on a regular basis between March and July.

Choice of prey of Goshawk (Table 1), Sparrowhawk (Table 2) and Common Buzzard (Table 3) did not differ much from the findings elsewhere in The Netherlands. Locally abundant and relevant prey species were captured most often, especially doves, pigeons, thrushes, Jays and Starlings by Goshawks, thrushes and finches by Sparrowhawks and thrushes, moles and voles by Common Buzzards. The importance of thrushes as prey, as compared to other study areas in The Netherlands, stems from the high densities of Blackbirds and Song Thrushes in the polder forests (average densities of resp. 81-146 and 64-102 pairs/100 ha in the various forests). On the other hand, hole-nesting birds (especially tits) did not figure prominently in the diet of Sparrowhawks (Appendix 1). The forests are still too immature to contain a multitude of natural holes (and nestboxes are scarce) and are therefore not yet suitable for large numbers of hole-nesting birds.

The majority of captured prey was juvenile, viz. 60.6% of 287 Goshawk pluckings, 67.1% of 505 Sparrowhawk pluckings and 96.7% of 89 prey remains on Common Buzzard nests (Appendix 1).

Literatuur

- van Beusekom C.F. 1971. Sperwervoedsel: een steekproef uit de zangvogelwereld. De Levende Natuur 74: 13-22.
- Bijlsma R.G. 1990. Broedvogels van Roggebotzand, Reve-Abbert, Spijk-Bremerberg en Harderbos (Oostelijk Flevoland) in 1989. SOVON-rapport 90/05. SOVON, Beek-Ubbergen.
- Bijlsma R.G. 1992. De broedvogels van het Leenderbos en omgeving in 1991. SOVON-rapport 92/01. SOVON, Beek-Ubbergen.
- Bijlsma R.G. 1994. Ecologische atlas van de Nederlandse roofvogels. 3de druk. Schuyt & Co., Haarlem.
- Cavé A.J. 1968. The breeding of the Kestrel, *Falco tinnunculus* L., in the reclaimed area Oostelijk Flevoland. Netherlands Journal of Zoology 18: 313-407.
- van Diermen J. 1990. Broedvogelinventarisatie Kampina & Oisterwijkse Bossen en Vennen 1989. Rapport Natuurmonumenten, 's-Graveland.
- van Diermen J. 1991. Avifauna-inventarisatie Oirschotse heide. Intern MER-Rapport. Witteveen & Bos, Deventer.
- Donkers H. 1994. Herfst- en winterprooien van de Sperwer in westelijk Noord-Brabant: enkele resultaten. De Takkeling 2(2): 23-26.
- Eggenhuizen A.H.V. & Breck C.J. 1993. Broedgegevens van Buizerd en Havik in Zuidelijk-Flevoland. Rapport, Almere.
- Erkens J. & Hendrix F. 1984. Prooidieren van buizerd en havik. De Nederlandse Jager 89: 328-329.
- Koning F.J. 1992. Het voedsel van de Sperwer (*Accipiter nisus*) in de Amsterdamse Waterleidingduinen. Graspieper 12: 143-145.
- Opdam P. 1978. Feeding ecology of a Sparrowhawk population (*Accipiter nisus*). Ardea 66: 137-155.
- Opdam P., Thissen J., Verschuren P. & Müskens G. 1977. Feeding ecology of a population of Goshawk *Accipiter gentilis*. J. Orn. 118: 35-51.
- de Roder F., Nap J. & Bijlsma R.G. 1994. Bosbewonende roofvogels in de Noordoostpolder en Oostelijk Flevoland in 1989-93. Limosa 67: 41-44.
- Rosendaal C.W.C. 1990. Haviken in Zuid-Twente I. Vogeljaar 38: 198-207.
- Schipper W. 1973. A comparison of prey selection in sympatric harriers, *Circus sp.*, in Western Europe. Gerfaut 63: 17-120.

- Tinbergen L. 1936. Gegevens over het voedsel van Nederlandse Haviken (*Accipiter gentilis gallinarum* (Brehm)). *Ardea* 25: 195-200.
- Tinbergen L. 1946. De Sperwer als roofvijand van zangvogels. *Ardea* 34: 1-213.
- Wels A. 1994. Roofvogel-inventarisatie beheerseenheid Eemwoud en Groene Woud in 1993. Intern rapport. Regio 6, Staatsbosbeheer.
- Woets D. 1992. De Buizerd als broedvogel in De Weerribben (1975-1990). *Vogeljaar* 40: 249-251.

Adres: Doldersummerweg 1, 7983 LD Wapse

Buizerdnest met pas uitgekomen jong en twee eieren, Berkenheuvel, 7 mei 1994. Op de nestransd een eendepul en een Veldmuis (Rob Bijlsma).

Bijlage 1. Zomerprooien (maart tot en met juli 1989-94) van Havik, Sperwer en Buizerd in Flevoland, verdeeld naar leeftijd van de prooien (VG = volgroeid, JV = juveniel en TOT = totaal). In sommige gevallen is het totaal in de totaal kolom groter dan de sommering van volgroeide en juveniele prooien; het verschil zit hem in niet op leeftijd gedetermineerde prooien.

Prey species and numbers captured by Goshawk, Sparrowhawk and Common Buzzard during March-July 1989-94 in the reclaimed polders of Flevoland (VG = full-grown, JV = juvenile, TOT = total). Some prey items could not be aged, resulting in TOT>VG+JV.

Soort Raptor species Leeftijd prooi Age prey	Havik			Sperwer			Buizerd		
	VG	JV	TOT	VG	JV	TOT	VG	JV	TOT
Smient <i>Anas penelope</i>	1	-	1	-	-	-	-	-	-
Wintertaling <i>A. crecca</i>	1	-	1	-	-	-	-	-	-
Wilde Eend <i>A. platyrhynchos</i>	6	2	8	-	-	-	-	1	2
Fazant <i>Phasianus colchicus</i>	6	-	6	-	1	1	1	7	8
Meerkoet <i>Fulica atra</i>	1	-	1	-	-	-	-	1	1
Scholekster <i>Haematopus ostralegus</i>	-	2	2	-	-	-	-	-	-
Goudplevier <i>Pluvialis apricaria</i>	1	-	1	-	-	-	-	-	-
Kievit <i>Vanellus vanellus</i>	5	6	11	-	-	-	-	1	1
Houtsnip <i>Scolopax rusticola</i>	3	1	4	-	-	-	2	-	3
Grutto <i>Limosa limosa</i>	1	1	2	-	-	-	-	-	-
Tureluur <i>Tringa totanus</i>	1	-	1	-	-	-	-	-	-
Kokmeeuw <i>Larus ridibundus</i>	5	3	8	-	-	-	-	-	-
Postduif <i>Columba livia</i>	-	-	57	-	-	-	-	-	7
Houtduif <i>C. palumbus</i>	15	17	32	-	1	1	-	3	3
Turkse Tortel <i>Streptopelia decaocto</i>	2	-	2	-	3	3	-	-	-
Tortelduif <i>S. turtur</i>	5	7	12	-	-	-	-	-	-
Koekoek <i>Cuculus canorus</i>	2	-	2	-	-	-	-	-	-
Ransuil <i>Asio otus</i>	2	5	7	-	-	-	-	1	1
Gierzwaluw <i>Apus apus</i>	-	-	-	1	-	1	-	-	-
Grote Bonte Specht <i>Dendrocopos major</i>	-	3	3	1	4	5	-	1	1
Boerenzwaluw <i>Hirundo rustica</i>	-	-	-	1	4	5	-	-	-
Huiszwaluw <i>Delichon urbica</i>	-	-	-	1	2	3	-	-	-
Boompieper <i>Anthus trivialis</i>	-	-	-	-	4	4	-	-	-
Graspieper <i>A. pratensis</i>	-	-	-	2	-	2	-	-	-
Gele Kwikstaart <i>Motacilla flava</i>	-	-	-	1	-	1	-	-	-
Witte Kwikstaart <i>M. alba</i>	-	1	1	6	11	17	-	-	-
Winterkoning <i>Troglodytes troglodytes</i>	-	-	-	2	3	5	-	-	-
Heggemus <i>Prunella modularis</i>	-	-	-	-	4	4	-	-	-
Roodborst <i>Erithacus rubecula</i>	-	-	-	11	26	37	-	1	1
Merel <i>Turdus merula</i>	16	20	36	12	25	37	-	5	5
Kramsvogel <i>T. pilaris</i>	3	-	3	-	-	-	-	-	-
Zanglijster <i>T. philomelos</i>	15	20	35	14	57	71	-	9	10
Koperwiek <i>T. iliacus</i>	4	-	4	2	-	2	-	-	-
Grote Lijster <i>T. viscivorus</i>	1	2	3	-	-	-	-	-	-
Kleine Karekiet <i>Acrocephalus scirpaceus</i>	-	-	-	-	2	2	-	-	-
Tuinfluitier <i>Sylvia borin</i>	-	-	-	13	11	24	-	-	-
Zwartkop <i>S. atricapilla</i>	-	-	-	8	8	16	-	-	-

Soort Raptor species Leeftijd prooi Age prey	Havik			Sperwer			Buizerd		
	VG	JV	TOT	VG	JV	TOT	VG	JV	TOT
Tjiftjaf <i>Phylloscopus collybita</i>	-	-	-	4	15	19	-	-	-
Fitis <i>P. trochilus</i>	-	-	-	5	3	8	-	-	-
Fitis/Tjiftjaf <i>Phylloscopus spec.</i>	-	-	-	-	1	1	-	-	-
Grauwe Vliegenvanger <i>Muscicapa striata</i>	-	-	-	1	-	1	-	-	-
Staartmees <i>Aegithalos caudatus</i>	-	-	-	-	1	1	-	-	-
Matkop <i>Parus montanus</i>	-	-	-	1	2	3	-	-	-
Kuifmees <i>P. cristatus</i>	-	-	-	-	1	1	-	-	-
Zwarte Mees <i>P. ater</i>	-	-	-	1	1	2	-	-	-
Pimpelmees <i>P. caeruleus</i>	-	-	-	4	6	10	-	-	-
Koolmees <i>P. major</i>	-	-	-	6	23	29	-	-	-
Boomkruiper <i>Certhia brachydactyla</i>	-	-	-	-	2	2	-	-	-
Wielewaal <i>Oriolus oriolus</i>	-	1	1	-	-	-	-	-	-
VI. Gaai <i>Garrulus glandarius</i>	9	25	34	1	5	6	-	10	10
Ekster <i>Pica pica</i>	-	5	5	-	-	-	-	-	-
Kauw <i>Corvus monedula</i>	-	1	1	-	-	-	-	-	-
Zwarte Kraai <i>C. corone</i>	1	5	6	-	-	-	-	-	-
Spreeuw <i>Sturnus vulgaris</i>	5	32	37	6	33	39	1	14	15
Huisemus <i>Passer domesticus</i>	-	-	-	6	14	20	-	-	-
Ringmus <i>P. montanus</i>	-	-	-	6	13	19	-	-	-
Vink <i>Fringilla coelebs</i>	-	-	-	36	27	63	-	-	-
Groenling <i>Carduelis chloris</i>	-	-	-	5	10	15	-	-	1
Sijs <i>C. spinus</i>	-	-	-	1	-	1	-	-	-
Kneu <i>C. cannabina</i>	-	-	-	1	3	4	-	-	-
Kruisbek <i>Loxia curvirostra</i>	-	-	-	-	1	1	-	-	-
Goudvink <i>Pyrrhula pyrrhula</i>	-	-	-	-	1	1	-	-	-
Appelvink <i>Coccothraustes coccothraustes</i>	1	-	1	7	10	17	-	-	-
Rietgors <i>Emberiza schoeniclus</i>	-	-	-	-	1	1	-	-	-
Parkiet <i>Melopsittacus undulatus</i>	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Spitsmuis spec. <i>Sorex spec.</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	5
Mol <i>Talpa europaea</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	48
Veldmuis <i>Microtus arvalis</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	45
Aardmuis <i>M. agrestis</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Woelmuis <i>Microtus spec.</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	51
Rosse Woelmuis <i>Clethrionomys glareolus</i>	-	-	-	-	-	3	-	-	8
Bosmuis <i>Apodemus sylvaticus</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Dwergmuis <i>Micromys minutus</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Konijn <i>Oryctolagus cuniculus</i>	-	15	15	-	-	-	1	30	45
Haas <i>Lepus europaeus</i>	-	-	-	-	-	-	-	3	3
Bruine Kikker <i>Rana temporaria</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Pad <i>Bufo bufo</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	1

Predatie: doodsoorzaak bij adult havikvrouwkje *Accipiter gentilis*

Kees Rosendaal

Plukjes borstveren wapperden als vlaggetjes her en der in het hoge gras. Stille getuigen van een opmerkelijke gebeurtenis. Maar ook de alledaagse natuurwet: eten en gegeten worden. Het was 4 mei 1994. Piet Koopman en ik brachten een routinebezoek aan een nestbos in Haaksbergen. Vanaf eind maart was het havikpaartje al heel actief. Op 1 april vond mijn zoontje Erik een geplukt Steenuiltje. Deze dag voerden we een korte controle uit om te kijken of ze er nog zaten, namen ruipennen mee en noteerden gevonden plukresten. Bij dit broedgeval gingen we voorzichtig te werk, omdat we een maand eerder aan de overkant van het bosje een dode Buizerd vonden. De omstandigheden deden nogal vreemd aan: het dier lag dood, half vergaan onder een struik in een greppel langs een pad.

Om niemand te alarmeren liepen we zo stil mogelijk over het hoofdpad in de richting van de horst. Maar niet stil genoeg. Want vlakbij de grove den gekomen, streek het vrouwtje af. Gedurende onze aanwezigheid hoorden we haar nog een paar keer op afstand roepen. In de horstrand was het witte dons duidelijk waarneembaar. Het vrouwtje zat nu ongeveer vijf weken op de eieren. Hierna zochten we de directe omgeving van de nestboom af. Vier handpennen verzamelden we en van de plukresten die we vonden, behoorde er één toe aan...een volwassen havikvrouwkje! De vogel was op drie plaatsen, onderlinge afstand een kleine tien m, geplukt. De staartveren en de poten konden we niet vinden. De schoudergordel en het ingehakte borstbeen wel. Het zat nog aan elkaar vast. Op een andere plaats lag een gedeelte van de ribbenkast. De hele schedel was nog intact, maar achter het linkeroog ingehakt, waardoor er bloed in de schedelholte was gelopen. Overigens ontdekte ik dat pas thuis bij het schoonmaken van de schedel. De armpennen en de handpennen namen we ook mee. Reconstruerend aan de hand van de versheid van de sporen moet het dier in de tweede week van april zijn geslagen. Bij het gedode exemplaar was de handpenrui nog niet begonnen.

Schedel en deel linkervleugel van geslagen adult vrouwtje Havik, Twente, 4 mei 1994 (K. Rosendaal).

Summary: Predation as cause of death of an adult female Goshawk
Accipiter gentilis

On 4 May 1994, a plucking of an adult female Goshawk was found near an occupied nest of a Goshawk in the province of Overijssel. This bird was not the breeding bird belonging to the nest (the latter still present) and was apparently killed by a Goshawk in the second week of April.

Adres: Beltrumbrink 62, 7544 ZD Enschede

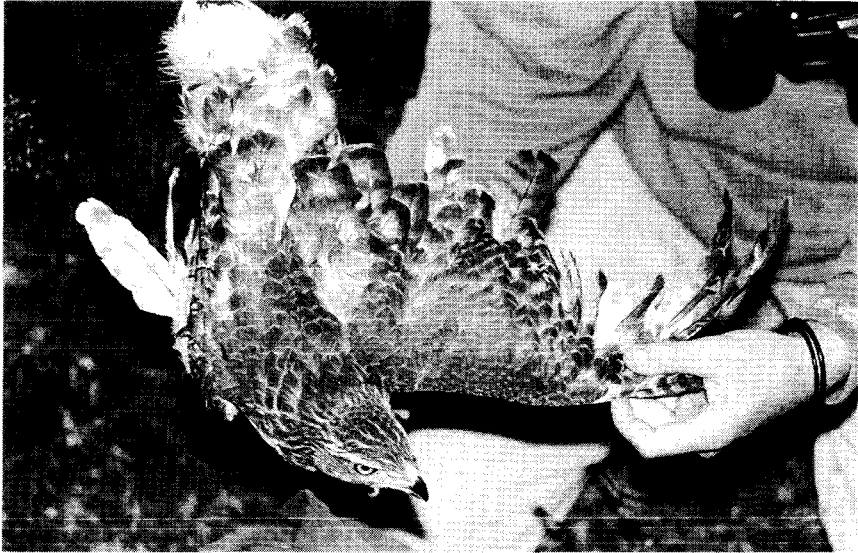
Een veerafwijking bij een nestjonge Havik *Accipiter gentilis*

Rob G. Bijlsma, Roelof Speelman, HenkJan Ottens, Hans Hasper, Willem van Manen

Jarenlang hebben we nestjonge roofvogels door onze handen laten gaan, letterlijk vele duizenden. Daarvan gaan er uiteraard forse aantallen dood in de eerste levensmaanden, meestal door voedselgebrek, predatie of menselijk ingrijpen. Zieke of afwijkende jongen worden eigenlijk opvallend weinig op de nesten aangetroffen. Dat kan het resultaat zijn van vroegtijdige eliminatie door ouders of nestgenoten, volgend op verzwakking. De mogelijkheid kan echter evenmin worden uitgesloten dat er sowieso weinig jongen worden geboren met een afwijking. Dat laatste wordt met zoveel woorden gesuggereerd door Harrison (1985). Het volgende geval van een jonge Havik is daarom interessant om te melden.

Het gaat om een nest bij Dijkveld in Midden-Drenthe (Amersfoortcoördinaten 237-557), waarop in 1994 vier jonge vrouwtjes opgroeiden. In eerste instantie zag alles er normaal uit. Op de ringdatum, 3 juni, waren de jongen 17-19 dagen oud en werd nog geen gewag gemaakt van een afwijkende veergroei. Het betreffende wijfje was de derde in de reeks en was op 3 juni iets lichter dan haar zusters (van oudste naar jongste resp. 825, 775, 760 en 790 gram). Een dergelijke variatie in gewicht is echter normaal. Bij een volgende nestcontrole, op 13 juni, was de situatie totaal gewijzigd. Het derde vrouwtje liet nu een veerontwikkeling zien die nergens op leek, overigens zonder achter te blijven in gewicht. De staart was vrijwel non-existent en de vleugelveren waren kort, mottig, afgebrokkeld en sterk doorschoten met faultbars (een soort weeffouten in de baardstructuur van de veer, dwars op de schacht)(zie foto). De vleugeldekkenveren waren eveneens voorzien van vele faultbars, maar minder verflodderd dan de slagpennen. De lichaamsveren waren niet of nauwelijks aangetast, zij het wel duidelijk voorzien van faultbars. Er werd geen afwijking in de pigmentatie van de veren vastgesteld. Tijdens de sectie bleek de vogel op beide ellepijpen een knobbel te hebben, vlakbij het polsgewricht. De pezen liepen door de knobbel heen en waren er deels mee vergroeid. Het is onbekend of deze knobbels verantwoordelijk waren voor de gestoorde veerontwikkeling. De veren bleken nogal losjes en oppervlakkig in de veerzakjes te steken. De groeistoornis in de veren werd niet veroorzaakt door Mallophaga (bijtende luizen), al leek de uiterlijke verschijning van het verenpak sterk

op een vogel die door motten was aangevreten (zie bijgaande foto), een verschijnsel dat kenmerkend is voor schade door luizen (Cooper 1978). Op een nest met luizen is het aannemelijk dat alle jongen er last van hebben, terwijl op dit nest slechts één jong een afwijkende veerontwikkeling vertoonde. Voorgelegd aan G.J. van Nie, als dierenarts en valkenier meer dan gemiddeld geïnteresseerd in ziekten bij roofvogels, bleef het raadsel een raadsel. Het feit dat er in de veeraanleg iets mis moet zijn geweest, zou

Het bewuste havikvrouwtje, Dijkveld, 11 juli 1994 (Lutje de Jong)

volgens hem een aanwijzing kunnen zijn dat de vogel een trauma had. Een verwonding, kneuzing of vervuiling kan een ontsteking van de huid met zich meebrengen, waardoor de latere veerontwikkeling wordt beïnvloed. De knobbels op de ellepijpen wijzen eveneens in de richting van trauma, al is het synchrone optreden ervan merkwaardig. Een derde mogelijkheid zou met voedselstress te maken kunnen hebben. De uitbundige aanwezigheid van faultbars in de veren is daar inderdaad een aanwijzing voor. De gewichtsontwikkeling van de jongen duidde overigens niet op voedseltekorten. Als vierde potentiële oorzaak dient zich een genetisch bepaalde afwijking aan (Harrison 1985).

De drie gezonde jongen vlogen normaal uit. Het afwijkende vrouwtje werd op 11 juli (56 dagen oud) op de grond nabij het nest aangetroffen. Ze woog toen 820 gram en zat te kluiven aan een karkas van een postduif, dat

waarschijnlijk een etensrest was van haar zusters. Een krop ontbrak. Haar zusters vlogen in de omgeving rond. Gezien de hopeloosheid van haar toestand, is ze uit haar lijden verlost. De vogel is gebalgd door Roelof Speelman en is opgenomen in de collectie van de Werkgroep Roofvogels Nederland (Aekingaweg 3, 8426 GN Appelscha).

Summary: A feather abnormality in a nestling Goshawk *Accipiter gentilis*

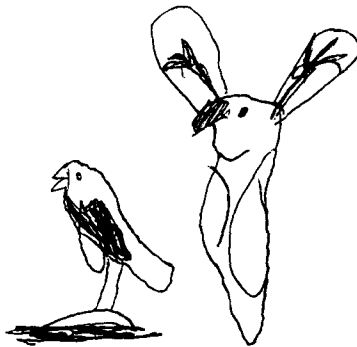
A female nestling Goshawk with aberrant feather development, especially in the rectrices and remiges, is described. The flight feathers were malformed, ragged (looking 'moth-eaten') and full of faultbars (photo); body feathers and coverts were not affected, apart from being heavily faultbarred. The bird had lesions on the ulnae, close to the carpal joint, which were only revealed after dissection. The remnants of flight feathers were loosely attached in the follicles and rectrices were almost absent. Her three sisters had a normal plumage development. There were no indications of food stress (except for the faultbars) because the weight gain was normal in all four nestlings, nor of the presence of Mallophaga.

Literatuur

Cooper J.E. 1978. Veterinary aspects of captive birds of prey. Standfast Press, Saul.
Harrison C.J.O. 1985. Plumage, abnormal. In: Campbell B. & Lack E. (eds.), A dictionary of birds, pp. 472-474. Poyser, Calton.

Adressen:

Rob G. Bijlsma, Doldersummerweg 1, 7983 LD Wapse
Hans Hasper, Dotterbloemstraat 151, 9404 GK Assen
Willem van Manen, Muddegoorn 80, 9403 NL Assen
HenkJan Ottens, Muddegoorn 80, 9403 NL Assen
Roelof Speelman, Gerard Doustraat 51, 9404 HP Assen

Secundaire sexratio onder grote nestjongen van de Buizerd *Buteo buteo*

Rob G. Bijlsma

Veel ringers van roofvogels maken alleen bij Havik en Sperwer (die laatste trouwens pas vrij recent) en soms bij de kiekendieven en de Torenvalk een onderscheid naar sexe. Bij soorten als Wespendif, Buizerd en Boomvalk wordt er uitsluitend een ring om de poot geknepen en komt de vogel ongesext in de archieven van het Vogeltrekstation terecht. Dat is niet zo mooi. Bij soorten waarvan het geslacht wel wordt genoteerd, is namelijk gebleken dat er behoorlijke sexeverschillen bestaan in overlevingskansen, zwerf- en trekgedrag, leeftijd waarop voor het eerst tot broeden wordt overgegaan en habitat- en voedselkeus. Bovendien is bij enkele roofvogelsoorten gebleken dat er niet evenveel mannetjes als vrouwtjes uitvliegen (samenvatting in Tabel 2 in Newton 1979, zie verder ook de Ecologische Atlas). Het waarom hiervan is nog niet duidelijk, maar dat het om een toevalligheid zou gaan, is uitgesloten. Kortom, genoeg redenen om bij zoveel mogelijk roofvogelsoorten óók het geslacht van de nestjongen te bepalen. Hoe dat bij de Buizerd in zijn werk gaat, wordt elders uitgelegd. Hier wil ik enkele voorlopige resultaten vermelden.

Buizerdnesten werden vanaf 1990 systematisch gezocht op landgoed Berkenheuvel en in Boswachterij Smilde. Hierbij kreeg ik hulp van Maria Quist, Meindert Swart, Jan Swart en Jo Winter. De bedoeling was alle territoria, en daarbinnen alle nesten, op te sporen. Bij de gevonden nesten werden de jongen geringd door Jacob Mussche en Janco Mulder. De jonge Buizerds waren dan vaak nog te klein om het geslacht te kunnen bepalen. In later jaren werden de nesten daarom door mij frequenter gecontroleerd, vooral in de late nestjongenfase. In bijgaande tabel is dat duidelijk terug te vinden in het aantal gesexte nestjongen. Er zijn alleen nesten opgenomen indien alle jongen van een nest naar geslacht gedetermineerd konden worden. Voor die tijd was soms sterfte onder de jongen opgetreden (Bijlsma 1994), of waren één of enkele eieren niet uitgekomen. Vandaar dat hier van secundaire sexratio wordt gesproken.

Hoewel het materiaal nog zeer beperkt is, lijkt de geslachtsverhouding niet af te wijken van een 50-50-verhouding. Een nog kleinere steekproef is bekend uit Duitsland (Mebis 1964): 13 mannetjes op 13 vrouwtjes (11 nesten in Unterfranken in 1958-60). Voor zover mij bekend is dit ook de enige studie waar iets over de sexe van nestjonge Buizerds wordt vermeld.

Tabel 1. Secundaire sexratio onder nestjonge Buizerds (>30 dagen oud) in West-Drenthe.
Secondary sex ratio of well-grown (>30 days old) nestling Common Buzzards in West-Drenthe.

Jaar <i>Year</i>	Mannetje <i>Male</i>	Vrouwkje <i>Female</i>	Aantal nesten <i>Number of nests</i>
1990	1	3	2
1991	2	1	2
1992	7	6	8
1993	15	13	13
1994	8	9	11
Totaal <i>Total</i>	33	32	36

Om de Nederlandse steekproef te vergroten, is het raadzaam nestjonge Buizerds in een laat stadium te ringen, liefst na levensdag 30 (maximaal gestrekte vleugel 210 mm of langer). Uiteraard moet het nestbezoek niet zo laat worden gebracht, dat de jongen voortijdig het nest verlaten. Mocht het ringbezoek vóór de dertigste levensdag hebben plaatsgevonden, dan is een nacontrole wenselijk. De maten en gewichten, genomen tijdens de eerste nestcontrole, vormen goede handvatten voor de planning van de nacontrole. Noteer niet alleen vleugellengte en gewicht, maar vooral ook of de jongen een (dikke) krop hebben. In het latere nestjongenstadium kan een krop voor een gewichtsverschil van 100-150 gram zorgen. En het gewicht bepaalt voor een belangrijk deel of we met een mannetje of een vrouwtje te maken hebben!

Summary: Secondary sex ratio of nestling Common Buzzards *Buteo buteo*

Nestling Common Buzzards were sexed after their 30th day of life, using a combination of body mass, wing length, claw span and length of hind claw. Only nests in which all nestlings could be sexed, were used, irrespective of mortality among eggs or nestlings before day 30. The secondary sex ratio did not differ from equal, but sample size is still small (Table 1).

Literatuur

- Bijlsma R.G. 1993. Ecologische Atlas van de Nederlandse roofvogels. Schuyt & Co., Haarlem.
 Bijlsma R.G. 1994. Facultatief cainisme bij de Buizerd *Buteo buteo*, of: is de Buizerd eigenlijk een arend? *De Takkeling* 4(2): 11-19.
 Mebs T. 1964. Zur Biologie und Populationsdynamik des Mäusebussards (*Buteo buteo*), unter besonderer Berücksichtigung der Abhängigkeit vom Massenwechsel der Feldmaus *Microtus arvalis*. *J. Orn.* 105: 247-306.
 Newton I. 1979. Population ecology of raptors. Poyser, Berkhamsted.

Adres: Doldersummerweg 1, 7983 LD Wapse

Habitatverschuiving bij Boomvalken *Falco subbuteo*?

Willem van Manen

In de WRNON-verslagen van de afgelopen jaren en in de *Ecologische Atlas van de Nederlandse Roofvogels* heeft men kunnen lezen dat traditionele broedplaatsen van Boomvalken in Drenthe successievelijk werden verlaten. Deze broedplaatsen waren gesitueerd in oude stuifzandbeboussingen met grove den en in oude parkachtige bossen bij steden en dorpen, eveneens voorzien van grove den. In mijn eigen onderzoeksgebied in de omgeving van Assen en Rolde begon ik met drie territoria, namelijk in het Ruige Veld bij Rolde, in het Amelterbos bij Assen en in het Asserbos. Het paar in het Amelterbos bracht in 1986 voor het laatst met zekerheid jongen groot en werd in 1989 voor het laatst vastgesteld. Het paar in het Ruige Veld bracht tot en met vorig jaar (1993) jongen groot, maar was dit jaar spoorloos. Alleen het paar in het Asserbos was in 1994 nog aanwezig: een driegsel ging verloren.

In augustus 1993 merkte ik in het met bosjes doorspekte beekdal van de Drentse Aa bij Loon enkele uitgevlogen jonge Boomvalken op, die werden gevoerd door minimaal één ouder. Ondanks intensief zoeken werd geen nest gevonden, waardoor het onzeker bleef of op deze plek was gebroed of dat de Boomvalken van elders kwamen.

In 1994 was het paar echter weer present, ook dit jaar obscuur en stil. Op mijn rondes hoorde ik slechts eenmaal het mannetje kort roepen bij het verjagen van een Zwarte Kraai. Het nest, een oud zwarte kraaienest, zat in een zwarte els op een hoogte van 13 m.

In opdracht van Natuurmonumenten inventariseerde ik in 1994 de beekdalen van de Slokkert bij Westervelde en het Groote Diep noordelijk tot aan de weg Roden-Norg. Nooit had ik hier een Boomvalk waargenomen, tot ik op de avond van 28 juni (om 23.00 u, toen het al donker was!) vanuit het meest open deel van het Groote Diep kort een felle boomvalkroep hoorde. De volgende dag werd het nest gevonden in een bomenrij met zwarte els en berk. Het betrof een oud nest van een Zwarte Kraai op 8 m hoogte in een zwarte els, en het bevatte twee eieren. Dit meldde ik aan Jeroen Kuipers van Natuurmonumenten, waarop deze vertelde bij het hooien in de Slokkert twee roepende Boomvalken te hebben gezien. Het bijbehorende nest was snel gevonden, wederom een oud nest van Zwarte Kraai in een zwarte els, op een hoogte van 12 m, ditmaal met één ei. In het nest langs het Groote

Diep werd één jong geringd, in het tweede nest was het enige ei niet uitgekomen en verlaten door de oudervogels.

In 1986 werd hetzelfde gebied geïnventariseerd door Rob Bijlsma voor de Provincie Drenthe. In dat jaar werden in de beekdalen van Slokkert en Grote Diep geen Boomvalken vastgesteld. Het is daardoor aannemelijk dat beide territoria nieuwe vestigingen betreffen.

Het past mooi in elkaar: Boomvalken verdwijnen van de traditionele broedplaatsen en verschijnen in beekdalen. Op basis van het fragmentarische materiaal is het echter overmoedig om te spreken van een trend. De bedoeling van dit artikel is dan ook niet het hard maken van een stelling, eerder het motiveren van lezers om in juli en augustus niet alleen de traditionele dennenbossen te controleren, maar om ook eens een beekdal in te duiken op zoek naar de Boomvalk.

Habitat shift of Hobbies *Falco subbuteo*?

Many traditional breeding territories of Hobbies in forests of northern Drenthe have been deserted in recent years. On the other hand, new territories were located in hedgerows in farmland. The evidence is still anecdotal and it is not yet proof that a relocation of territories is taking place. Observers are asked to pay special attention to Hobbies in farmland.

Adres: Muddegoorn 80, 9403 NL Assen

Het belang van een nestcontrole tussen ringen en uitvliegen van roofvogels

Rob G. Bijlsma

Een toenemend aantal vogelaars besluit in een vast omljnd gebied de roofvogelstand te monitoren. In veel gevallen wordt daar ook het broedsucces bijgehouden. Maar wat is broedsucces? In het beste geval kunnen we nagaan hoeveel jongen het nest verlaten. In de Ecologische Atlas hebben we het aantal uitgevlogen jongen gelijkgesteld met het aantal jongen dat ten tijde van het ringen op het nest staat (Bijlsma 1993a). Letterlijk staat er dan: 'Theoretisch is het mogelijk dat er tussen het ringen en uitvliegen van de jongen sterfte optreedt, maar de praktijk leerde dat juist deze periode met de minste verliezen gepaard gaat.' Dat is mooi gezegd, maar niet erg exact. Want als er grote verliezen optreden vóór het ringen, kunnen minder grote verliezen erna nog steeds aanzienlijk zijn. De hier bedoelde praktijk had betrekking op mijn roofvogelonderzoek op de Veluwe. Aan de hand van mijn roofvogelwerk in West-Drenthe zal ik nagaan of de Drentse praktijk daarop aansluit. Het is namelijk de vraag of de stelling in zijn algemeenheid juist is.

West-Drenthe

Mijn praktijk beperkt zich in dit geval tot die van West-Drenthe, waar ik vanaf 1991 jaarlijks hetzelfde gebied (Smilde-Berkenheuvel, 3900 ha) op roofvogels uitkam. Het broedsucces wordt nauwgezet bijgehouden, en geringd wordt er ook. De nesten van roofvogels worden regelmatig bezocht, waarbij ik er een gewoonte van heb gemaakt na het ringen ten minste één bezoek (vaak echter meer) te brengen voordat de jongen uitvliegen. Deze hoge bezoekfrequentie is mogelijk doordat het aantal roofvogelnesten in mijn gebied in Drenthe beduidend minder is dan in mijn voormalige werkgebied op de Veluwe (tot en met 1981 19.730 ha, van 1982-90 11.400 ha). Op de ZW-Veluwe liep en fietste ik me uit de naad om alle nesten van Havik, Sperwer en Buizerd 2-3 maal per seizoen te controleren (en dan heb ik het nog niet eens over de honderden nesten van andere vogelsoorten). In Drenthe heb ik per nest meer tijd tot mijn beschikking, zodat ik dus vaker kan controleren, beter kan kijken en details kan uitspitten. Op grond van de Drentse gegevens heb ik daarom gekeken of de opmerking over (het gebrek aan) sterfte op het nest na het ringen klopt, of niet.

Resultaten

De gegevens zijn in tabel 1 samengevat. In de laatste kolom staat het procentuele verlies dat is opgetreden tussen ringen en uitvliegen. Indien gerangschikt van geen verliezen naar grote verliezen wordt de volgorde aldus: Havik, Buizerd, Wespendif, Torenvalk, Sperwer en Boomvalk.

De afwezigheid van sterfte onder grote nestjonge Haviken hoeft geen verbazing te wekken. Haviken zijn krachtige roofvogels die in Nederland alleen iets te duchten hebben van mensen, Boommarters en Oehoes. Voedselgebrek kan tot sterfte onder de jongen leiden, maar dat krijgt zijn beslag in de vroege nestjongenfase. Als de jongen eenmaal de ringbare leeftijd hebben bereikt, zijn de overlevingskansen (in dit geval) groot.

Bij de Buizerd werd in drie van de vier jaren sterfte onder grote jongen vastgesteld. Omdat de jongen in 1994 in een vrij laat stadium werden geringd, is de forse sterfte onder nestjongen in dat jaar niet in de cijfers terug te vinden (maar zie Bijlsma 1994b). Gerekend over de vier jaren legde toch nog bijna 10% van de jongen het loodje tussen ringen en uitvliegen. Als oorzaken konden voedselgebrek (9x) en voortijdig nestverlaten (2x) worden genoteerd.

Bij de Wespendif gaat het om een klein aantal nesten. Een verlies van 14% hoeft dus niet maatgevend te zijn voor deze soort. Het enige geval van sterfte had betrekking op predatie door een Havik. Tot nu toe is bij Wespendifen in Drenthe niets gebleken van sterfte als gevolg van een voedseltekort. Dit komt overeen met mijn ervaringen op de Veluwe. Zelfs in regenrijke zomers, als in 1974, 1979, 1980, 1987, 1991 en 1993, zien de ouders kans voldoende prooi aan te slepen, waarbij ze niet volledig afhankelijk zijn van het aanbod van wespibroed (Bijlsma 1994a).

Ook bij de Torenvalk is het aantal onderzochte paren miniem (tabel 1). Het gaat hier overigens wel om paren die van kraaienesten gebruik maken en daardoor in mijn bosrijke werkgebied een groter risico lopen te worden gepredeerd dan gebruikers van nestkasten. Het enige misluktingsgeval betrof predatie door een Havik.

Bij de Sperwer verdwijnt eveneens een kwart van de jongen in de periode tussen ringen en uitvliegen. Dat is een substantieel deel van het totale aantal jongen! Bij negen van de 31 nesten werden alle jongen gepredeerd (werk van Havik en Buizerd), bij een tiende nest werden twee nestjonge vrouwtjes gedood door een Havik terwijl de drie mannetjes van datzelfde nest wisten te ontkomen. Dat de discrepantie tussen geringd en uitgevlogen aantal nogal verschilt van jaar op jaar (tabel 1) heeft deels te maken met het tijdstip waarop de jongen werden geringd. Bij een ringsessie in de derde of latere levensweek blijken veel nesten al te zijn mislukt, zodat er niets te ringen valt.

Verreweg de grootste sterfte onder nestjongen werd vastgesteld bij Boomvalken, al is ook hier het aantal onderzochte nesten aan de (zeer) kleine kant. Van de vier nesten leverde er slechts eentje een uitgevlogen jong op; de overige werden geplunderd door Haviken (Bijlsma 1993b).

Tabel 1. Aantal jongen op het nest ten tijde van het ringen (R), vergeleken met het aantal uitgevlogen jongen van dezelfde nesten (U) van Wespendif, Havik, Sperwer, Buizerd, Torenavalk en Boomvalk en het procentuele verlies in die periode (%). Het aantal nesten is apart vermeld (N).

Number of nestlings during ringing (R), and number of fledglings from the same nests (U) of Honey Buzzard, Goshawk, Sparrowhawk, Common Buzzard, Kestrel and Hobby, showing mortality between ringing and fledging (%). The number of nests is also given (N).

Soort <i>Species</i>	Status <i>Status</i>	1991	1992	1993	1994	Totaal <i>Total</i>	%
Wespendif <i>Pernis apivorus</i>	N	1	1	3	-	5	
	R	1	1	5	-	7	
	U	0	1	5	-	6	14
Havik <i>Accipiter gentilis</i>	N	12	12	12	8	44	
	R	33	28	34	23	118	
	U	33	28	34	23	118	0
Sperwer <i>A. nisus</i>	N	12	8	8	3	31	
	R	42	37	26	14	119	
	U	30	30	21	7	88	26
Buizerd <i>Buteo buteo</i>	N	7	20	21	17	65	
	R	12	36	47	31	126	
	U	12	33	43	27	115	9
Torenavalk <i>Falco tinnunculus</i>	N	-	1	1	1	3	
	R	-	4	5	3	12	
	U	-	4	5	0	9	25
Boomvalk <i>Falco subbuteo</i>	N	-	1	2	1	4	
	R	-	1	6	3	10	
	U	-	1	0	0	1	90

Discussie

Uit deze gegevens kunnen enkele belangrijke conclusies worden getrokken. In de eerste plaats blijken -voor de zoveelste keer- niet-onderbouwde uitspraken (zoals: geringde aantal = uitgevlogen aantal) vaak niet te kloppen als ze worden geverifieerd.

In de tweede plaats komen we er niet onderuit om tussen ringen en uitvliegen ten minste eenmaal een controle van de nestinhoud van roofvogels uit te voeren. Zonder zo'n nacontrole kan een behoorlijk vertekend beeld ontstaan van het aantal uitgevlogen jongen. Let wel: die nacontroles kunnen niet vanaf de grond worden uitgevoerd, omdat het aantal nestjongen vanaf de grond niet betrouwbaar kan worden vastgesteld. Het blijft dus noodzake-

lijk bij de nesten te klimmen. Voorzichtigheid is daarbij geboden in verband met de kans dat grote jongen voortijdig van het nest springen. Een goed alternatief is op enige afstand van het nest in een boom te klimmen om van daaruit met de kijker het aantal nestjongen te tellen. Bij de Sperwer moeten de controleurs bovendien verdacht zijn op de grote spreiding in het tijdstip waarop de jongen vliegvlug worden. Vooral de mannetjes hebben de neiging al snel uitstapjes in de omgeving van het nest te maken. Soms keren ze op het nest terug, soms ook niet.

In de derde plaats biedt tabel 1 een aardig handvat in geval van tijdgebrek. Immers, de verliezen zijn bij Haviken nihil. Wanneer de beschikbare tijd voor nacontroles beperkt is, kan de Havik beter buiten beschouwing blijven. Het is zinvoller de aandacht te richten op predatiegevoelige soorten als Sperwer, Torenvalk (vooral op natuurlijke nesten) en Boomvalk.

In de vierde plaats is het niet gezegd dat de door mij gevonden verliescijfers tussen ringen en uitvliegen overal in Nederland geldig zijn. Mijn werkgebied is voor roofvogels geen vetpot, iets wat al zichtbaar is in de - voor Drentse begrippen- middelmatige dichtheid van Havik, Sperwer en Buizerd. Misschien dat onder die omstandigheden meer plundering van nesten voorkomt dan bij hoge prooiaantallen. De predatiedruk door Haviken is in Smilde/Berkenheuvel bijvoorbeeld veel groter dan in Boswachterij Hooghalen en Boswachterij Dwingeloo (Willem van Manen), terwijl daarentegen in de boswachterijen Schoonloo en Grolloo ook veel nesten van Sperwers worden geplunderd (eigen waarnemingen, Drenthen *et al.* 1994). Hier doet zich een mooi onderwerp voor nadere studie voor. Of er daarenboven verschillen in predatiedruk tussen jaren bestaan, zal de komende jaren moeten blijken. Ik heb de indruk dat er meer predatie van nestjongen plaatsvindt in jaren met lage prooiaantallen en/of slechte jaagomstandigheden (veel wind en regen). Dit werd ook al in de oorlogsjaren gevonden door Tinbergen (1946) tijdens zijn onderzoek aan Sperwers op de Veluwe. In een prooiarm jaar werden toen meer sperwernesten leeggehaald door Haviken dan in proorijke jaren. Dat voedselaanbod een rol kan spelen bij predatie van roofvogelnesten door andere roofvogels wordt ook gesuggereerd door Rohner & Doyle (1992). Zij volgden een haviknest dat op één km afstand lag van een oehoenest. De Havik mislukte in de jongenfase en resten van een adult vrouwtje Havik werden bij het nest van de Oehoe teruggevonden. De Oehoe was onderwerp van een experiment waarbij het oorspronkelijk jongenaantal van twee was verdubbeld door de onderzoekers. De voedselbehoefte was dientenvolge drastisch toegenomen, mogelijk de reden waarom de Havik werd geplunderd.

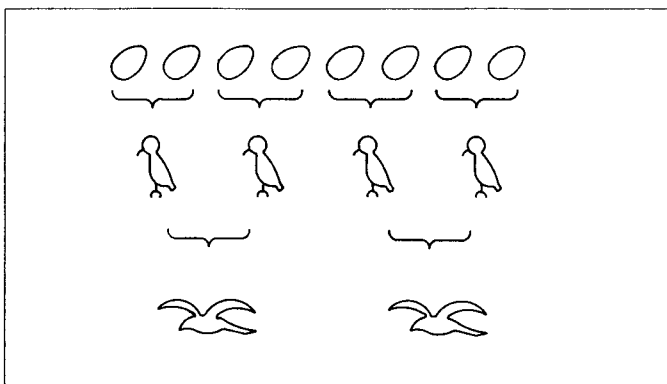
Summary: Nest-checks between ringing and fledging crucial for determining number of fledglings in raptors

The number of nestlings during ringing is normally taken as the number of fledglings in raptors. This validity of this procedure is tested for six species of raptors in western Drenthe, The Netherlands. All nests were regularly checked between ringing and fledging (Table 1). Only in the Goshawk no losses occurred between ringing and fledging. All other species showed a discrepancy between ringed total and number of fledglings, especially Kestrel, Sparrowhawk and Hobby (but notice small sample size in Honey Buzzard, Kestrel and Hobby). Losses were particularly pronounced in the small raptor species. These were mainly caused by Goshawk predation. Disappearance of nestlings of Common Buzzards was due to food stress, resulting in the death of one or two of the smallest nestlings. Given these results, an extra nest visit between ringing and fledging is obligatory if breeding success is being monitored.

Literatuur

- Bijlsma R.G. 1993a. Ecologische atlas van de Nederlandse roofvogels. Schuyt & Co., Haarlem.
- Bijlsma R.G. 1993b. Zes, vijf, drie, twee, nul, of: de teloorgang van twee broedsels van Boomvalken *Falco subbuteo*. Drentse Vogels 6: 37-50.
- Bijlsma R.G. 1994a. Als je verenpak maar goed zit, of: regen, wespen, Wespendienven en veergroei. De Takkeling 2(1); 24-27.
- Bijlsma R.G. 1994b. Facultatief caïnisme bij de Buizerd *Buteo buteo*, of: is de Buizerd eigenlijk een arend? De Takkeling 2(2): 11-19.
- Drenthen R., Hasper H., Kristoffers R. & Toxopeus C. 1994. Boswachterij Schoonloo. In: van Manen W. & Bijlsma R.G. (red.), De roofvogels in Noord- Oost-Nederland in het broedseizoen 1993, p. 28. Werkgroep Roofvogels Nederland, Appelscha.
- Rohner C. & Doyle F.I. 1992. Food-stressed Great Horned Owl adult Goshawk: exceptional observation or community process? J. Raptor Res. 26: 261-263.
- Tinbergen L. 1946. De Sperwer als roofvijand van zangvogels. Ardea 34: 1-213.

Adres: Doldersummerweg 1, 7983 LD Wapse

Reactie op: Tendentieuze berichtgeving en Nieuw opsporingsmiddel

Wim Huyskens

Gaarne wil ik reageren op de artikelen van Quist (1994) en Peeters (1994). Terecht merkt Maria Quist op dat een negatief, tendentieuze artikel over roofvogels een geweldige invloed heeft op een aanzienlijk aantal lezers. Ze schrijft: 'Veel mensen geloven wat er staat, zeker wanneer men geen kennis van zaken heeft over het betreffende onderwerp.' Het bericht over een door een Havik aangerichte slachting in de Drachtster Courant (7 maart) en in het Nieuwsblad van het Noorden (19 maart) is, ondanks aanvankelijke weigering tot rectificatie van het bericht door het Nieuwsblad van het Noorden, niettemin toch in allerlei toonaarden gecorrigeerd. Men kreeg dus volop de gelegenheid de lezer beter te informeren.

Bij wijze van commentaar op de twee onzinverhalen schrijft Maria Quist: 'Wat opvalt is echter de vijandige, tendentieuze toonzetting wanneer (men vermoedt dat) er sprake is van een roofdier dat zich "heeft vergrepen" aan loslopend kleinvee op erven of in parkjes. Er wordt gesproken in termen van "slachtingen", etc.

Wie terecht dit tendentieuze taalgebruik hekelt, is aan zijn stand verplicht niet in dezelfde kuil te vallen. Maria Quist valt zelf ook een beetje in die kuil: zie haar commentaar onmiddellijk na bovengegeven citaat, waaruit de argeloze lezer zou kunnen opmaken dat alle hobbyjagers "slachtingen aanrichten", etc... Men begrijpe mij niet verkeerd: ik wijs hier op tendentieuze effecten van taalgebruik, wat iets anders is dan dat ik mij hier zou opwerpen als de door dik en dun verdediger van hobbyjagers. Ik ben dan pas tegen jacht, indien de jacht in Nederland zich niet in WILDBEHEER-verband (WBE) weet waar te maken, met alle verplichtingen vandien, met alle vanzelfsprekende samenwerking vandien, met alle onthechting vandien. Zo niet, dan acht ik het einde van de jacht zeer nabij.

Als voorzitter van de Asielwerkgroep Roofvogels en Uilen van Vogelbescherming, waarin ook een valkenier zitting heeft, weet Hans Peeters heel goed dat de valkerij uit een andere categorie van roofvogelliefhebbers bestaat dan de categorie die hij o.a. als volgt beschrijft: 'Het geldt als status, wanneer je tegenover je vrienden kunt pronken met een afgerichte valk'. In het woord 'afgerichte' zit de suggestie besloten dat het hier om valkeniers gaat, die op iets 'kicken', die 'heer en meester' willen zijn, die 'oergevoelens' koesteren, die slechts 'status en winstbejag' najagen, die

'Haviken en Slechtvalken in de achtertuin hebben staan waarvan je op je klompen kunt aanvoelen dat, al is het onbewijsbaar, de Vogelwet daar op grove wijze wordt overtreden'... Alles wordt op één hoop gegooid, zonder onderscheid tussen bonafide valkerij en roofvogelhouderij. Het effect is: alles is foute boel.

Decennia lang heeft de bonafide valkerij gepleit voor een wetswijziging, die het houden van roofvogels in achtertuinen zonder J-vergunning zou verbieden. Eindelijk gaat dan het *Vogelbesluit* hier een eind aan maken.

Het implanteren van een elektronische chip bij jonge Haviken lijkt het illegaal uithorsten van Haviken zeker tegen te gaan. Het kan als een afschrikking werken voor wie de jongen levend in bezit wil krijgen. Dat is prima. Wie jonge Haviken dodelijk vervolgt, stoort zich natuurlijk niet aan zo'n implantaat.

Of zo'n chip een allesomvattend, sluitend, onontkoombaar bewijs oplevert en het ei van Columbus is, kan worden betwijfeld. Nog afgezien van het feit dat onmiddellijk na de presentatie van deze te implanteren chip een waslijst van bezwaren kon worden vernomen. Ik noem er een paar: een onderhuids aangebrachte chip is gemakkelijk te verwijderen, zo'n chip kan in het vogellichaam gaan wandelen en is van buitenaf elektronisch onklaar te maken en het effect op de lange duur van een chip in een vogellichaam is volstrekt niet onderzocht. Nog niet zo gek lang geleden is implantatie in Utrecht gedemonstreerd, waarbij een immense naald in een parkiet werd gedreven. De chip was pas afleesbaar door het afleesapparaat tegen het beestje te drukken.

Ik houd het erop dat jonge Haviken niet op grote schaal worden geïmplanteerd. Maar goed, alles wat illegaal handelen kan tegengaan, is natuurlijk mooi meegenomen.

Literatuur

Peeters H. Nieuw opsporingsmiddel tegen roofvogelvervolging in de strijd geworpen. *De Takkeling* 2(2): 9-10.

Quist M. 1994. De kwalijke invloed van tendentieuze berichtgeving over roofvogels. *De Takkeling* 2(2): 20-22.

Adres: Weezenland 17, 1141 BN Monnickendam

Naschrift Maria Quist:

Niks geen kuil! De genoemde termen 'slachtingen e.d.' zijn afkomstig uit krantenartikelen waarin het jachtgedrag van onze natuurlijke jagers, de roofvogels, wordt gehekeld. De daaropvolgende zin is toegevoegd om aan te geven dat roofvogels vaak worden verketterd, terwijl de plezierjacht jaarlijks een veelvoud aan slachtoffers vraagt. Zo is het bedoeld en zo staat het er volgens mij ook.

Naschrift Hans Peeters, Vogelbescherming Nederland

Omdat het mij bekend is dat in de Nederlandse valkerijwereld het onderscheid tussen 'bonafide valkenier' en 'illegale roofvogelhouder' erg gevoelig ligt, is in mijn tekst het begrip 'valkenier' zorgvuldig gemeden. Om elk misverstand te voorkomen, is nadrukkelijk gekozen voor de aanduiding van 'roofvogelhouders' en 'roofvogelliefhebbers'. Elke positief (en niet achterdochtig) ingestelde lezer zal geen relatie hebben gelegd met de bonafide valkerij.

Er is voldoende onderzoek gedaan naar het implanteren van chips, om te kunnen stellen dat dit zonder enig risico voor het dier is. Verwijderen van de chip is niet mogelijk zonder het betreffende dier te slachten. 'Men' weet immers niet op welke plaats de chip is ingebracht. Een geslachte Havik heeft ook bij de illegale roofvogelhouder geen waarde meer. Natuurlijk kleven aan het gebruik van chips ook beperkingen. Preventie bij het illegaal uithalen van jonge vogels is daarom de belangrijkste reden en daarvoor heeft de chip zijn waarde allang bewezen.

Mededelingen en oproepen

Inzenden gegevens over 1994

Het broedseizoen 1994 is achter de rug. Het was een tamelijk beroerd jaar voor roofvogels, vooral vanwege voedselschaarste (dip in veldmuizencyclus, slecht weer in voorjaar). We zijn nu bezig een overzicht te maken van het roofvogelwerk in Nederland. Dit komt in het jaaroverzicht, te verschijnen in De Takkeling (eerste nummer in 1995). Willen de waarnemers daarom hun gegevens zo spoedig mogelijk inzenden, bij voorkeur door gebruik te maken van onze formulieren. De volgende gegevens zijn van belang: plaats en omvang van studiegebied (voeg een kaartje toe), medewerkers, intensiteit van onderzoek (globaal, bijvoorbeeld aantal dagen per maand besteed aan veldwerk), onderzochte soorten en broedbiologische gegevens (in te vullen op de formulieren). Indien vertrouwelijkheid is gewenst, graag vermelden op de formulieren. Formulieren kunnen worden aangevraagd bij, en worden opgestuurd naar: Landelijk Coördinator WRN, Maria Quist, Aekingaweg 3, 8426 GN Appelscha.

Tentoonstelling

De WRN-fototentoonstelling is tot 12 december a.s. te bezichtigen in het bezoekerscentrum 'Veluwezoom' van Natuurmonumenten te Rheden, Heuvense weg 5a.

Landelijke roofvogeldag

De WRN organiseert op zaterdag 18 februari 1995 haar Landelijke roofvogeldag. Plaats: Stadsschouwburg te Meppel, Zuidereinde 70 (vijf minuten lopen vanaf het station). Tijd: 10.30 uur tot 16.30 uur. Vanaf 9.30 uur is de zaal open en staat de koffie klaar. De dag bestaat uit een aantal lezingen, een film over de Buizerd (derde WRN-produktie) en een tentoonstelling over roofvogels. Tevens zijn er diverse stands aanwezig. De toegang is gratis, *echter alleen na opgave*. Bij opgave vermelden of U gebruik maakt van het lunchpakket à Fl. 10,-.

Het lezingenprogramma ziet er als volgt uit:

- Maria Quist: Overzicht WRN-activiteiten 1994 en plannen voor 1995.
- Rob Vogel: Ontmoetingen met roofvogels in Zuid-Amerika.
- Ben Koks: Kansen voor Grauwe Kiekendieven door braaklegging.
- Menno Zijlstra: Ontwikkeling van roofvogelpopulaties in 'nieuw land' (Flevoland).
- Rob Bijlsma: De invloed van predatie door Haviken op de stand van de overige roofvogels.

Het is jammer genoeg door de directie van de Stadsschouwburg niet toegestaan om zelf meegebrachte boterhammen binnen de schouwburg te nuttigen (kan uiteraard wel buiten tijdens het halen van een frisse neus). U kunt U ook opgeven voor een lunchpakket van een tientje, bestaande uit een kop soep en twee broodjes (ham, kaas, gezond). Verder zijn er allerlei zaken te verkrijgen in het inpandige restaurant.

Per provincie zal een stand aanwezig zijn, waar men zich als nieuw lid kan opgeven en tevens kan kennismaken met reeds aanwezige leden uit die provincie.

Postduiven

De grote roofvogels, en dan vooral de Havik, versmaden een lekker postduifje niet. Op en onder de nesten vinden we geregeld ringen van postduiven, soms los liggend, soms met de poot er nog aan of in een braakbal. Wil iedereen de ringnummers van de postduiven aan mij doorgeven, onder vermelding van het land van herkomst (bijvoorbeeld NL, DV, GB, DAN, France, BELG), het jaartal (afgelopen jaar staat als 94 op de ring), de predator, de vinddatum en de vindplaats (atlasblok of km-hok is voldoende, of anders gewoon plaatsnaam). Pas wel op voor nesten die meerdere jaren in gebruik zijn geweest en waar je niet ieder jaar hebt gecontroleerd; in zo'n geval kunnen er ringen van twee jaar geleden (of nog ouder) onder liggen. Informatie naar: Rob Bijlsma, Doldersummerweg 1, 7983 LD Wapse (zie ook pag. 125 in de Ecologische Atlas).

Hawks Aloft Worldwide

Momenteel wordt er een inventarisatie gemaakt van alle plekken op de wereld waar belangrijke doortrek van roofvogels plaatsvindt. De bedoeling is deze gegevens te publiceren in een boek. Er is nog geen informatie beschikbaar voor de volgende landen: Kameroen, Gambia, Ghana, Mali, Madagascar, Marokko, Ruanda, Senegal, Sierra Leone, Soedan, Swaziland, Tunesië, Zaire, Bahrein, Bali, Cyprus, Jordanië, Mongolië, Filippijnen, Qatar, Singapore, Nieuw-Caledonië, Nieuw-Zeeland, Vanuatu, België, Ierland, Luxemburg, Oekraïne, Bahamas, Belize, Dominicaanse Republiek, Panama, Puerto Rico, Guyana, Suriname, Paraguay en Uruguay. Voor meer informatie: Hawk Mountain Sanctuary, RR Box 191, Kempton, PA 19529-9449, USA. Tel. (610)756-6961; Fax (610)756-4468; e-mail Bildstein@say.acnatsci.org.

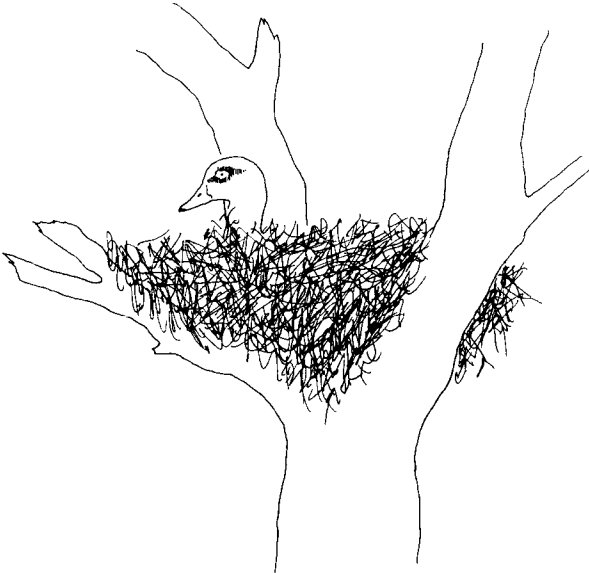
International Conference on Holarctic Birds of Prey

De World Working Group on Birds of Prey and Owls heeft zijn volgende conferentie in Spanje, en wel van 17 tot en met 22 februari 1995 in Bada-

joz. Iedereen die zich wil opgeven, kan dat doen bij WWGBP, R.D. Chancellor, 15b Bolton Gardens, London SW5 0AL, England (fax: *-44-71-370-1896, tel.: *-44-71-370-1896 of 44-604-862331). Naast tientallen lezingen zijn er excursies, films, mogelijkheden tot leggen van contacten, enz.

Nijlganzen op roofvogelnesten

In toenemende mate wordt melding gemaakt van Nijlganzen die een roofvogelnest inpikken. Sommige broeden zelfs in nestkasten voor Torenvalken. Nijlganzen breiden zich als een olievlek over Nederland uit, en het zou leuk zijn te weten of roofvogels daarbij (indirect) een handje helpen door ze van nestgelegenheid te voorzien. De waarnemingen kunnen worden gestuurd naar: Rob Bijlsma, Doldersummerweg 1, 7983 LD Wapse.

Recente roofvogelliteratuur (1994)

Rob G. Bijlsma

Bairlein F. & Harms U. 1994. Ortsbewegungen, Sterblichkeit und Todesursachen von Greifvögeln und Eulen nach Ringfunden der "Vogelwarte Helgoland" - eine Übersicht. Vogelwarte 37: 237-246.

Bij deze bewerking van ringgevens werd een onderscheid gemaakt tussen de vondsten van wildgevangen roofvogels en van in asiels opgelapte roofvogels. De overlevingskansen van opgelapte roofvogels en uilen waren aanmerkelijk kleiner dan van wilde vogels. Zonder goede uitwenpraktijken, en zonder aanbieding van zeer geschikte leefgebieden, heeft het loslaten van opgelapte roofvogels en uilen geen zin (vanuit populatie-oogpunt).

Boal C.W. & Bibles E.L. 1994. Unusual parental behaviors by male Northern Goshawks. Journal of Raptor Research 28: 120-121.

Twee waarnemingen bij nesten van Haviken in Arizona waarbij het mannetje 30-34 dagen oude nestjongen voederde en jongen van 15-17 dagen oud bebroedde tijdens kortstondige afwezigheid van het vrouwtje. Dit is normaliter de exclusieve taak van het vrouwtje. Deze twee gevallen waren de enige tijdens 1539 waarnemingsuren.

Bogliani G. & Barbieri F. 1994. Nest-site selection by the Hobby (*Falco subbuteo*) in poplar plantations in Northern Italy. Journal of Raptor Research 28: 13-18.

In populierenaanplantingen langs de Po-rivier in Noord-Italië broedt de Boomvalk in een hoge dichtheid (26-29 nesten/100 km²). De soort broedde uitsluitend in oude kraaienesten, bij voorkeur zo hoog mogelijk in de bomen en gelijkmatig verspreid over het gebied (indien mogelijk). Het broedsucces week niet af van wat elders in Europa wordt gevonden: 1.9 uitgevlogen jongen/paar en 2.2 uitgevlogen jongen/succesvol paar (n=21 nesten).

Bustamente J. 1994. Family break-up in Black and Red Kites *Milvus migrans* and *M. milvus*: is time of independence an offspring decision? Ibis 136: 176-184.

Individueel herkenbaar gemaakte jongen van de Zwarte Wouw werden in Spanje na het uitvliegen bijgevoerd. Dit had geen effect op duur van periode dat jongen zich nabij het nest lieten voeren door ouders. Bij de Rode Wouw, waar de ouders minder actief de jongen van voer voorzagen na het uitvliegen, was dat wel het geval. Het lijkt er bij de Zwarte Wouw op, dat de jongen zelf beslissen wanneer ze zich aan de ouderlijke zorg onttrekken na het uitvliegen.

Bustamente J. 1994. Behavior of colonial Common Kestrels (*Falco tinnunculus*) during the post-fledging dependence period in southwestern Spain. Journal of Raptor Research 28: 79-83.

Jonge Torenvalken in een kleine kolonie bleven gemiddeld 31 dagen in het nest. Na uitvliegen nog gemiddeld 16 dagen in de kolonie en afhankelijk van het voedsel van hun ouders. Gemiddeld 9.7 dagen na het uitvliegen voor het eerst biddend.

Cresswell W. & Whitfield D.P. 1994. The effects of raptor predation on wintering wader populations at the Tynninghame estuary, southeast Scotland. *Ibis* 136: 223-232.

Gesloten winterpopulatie van steltlopers intensief bejaagd door drie soorten roofvogels: Sperwer, Smelleken en Slechtvalk. Jachtsucces van deze soorten resp. 11.6%, 8.8% en 6.8%. Tureluurs en Bonte Strandlopers het vaakst gepakt. Kleptoparasitisme door Zwarte Kraaien (kraaien pikken geslagen prooi van roofvogel) verhoogde predatiedruk op de steltlopers aanzienlijk. Van de Tureluur werd per winter 50% van de aanwezige populatie gevangen; van jonge vogels werd zelfs 90% gegrepen.

Csermely D. & Corona C.C. 1994. Behavior and activity of rehabilitated Buzzards (*Buteo buteo*) released in northern Italy. *Journal of Raptor Research* 28: 100-107.

Zestien opgelapte Buizerds werden na te zijn losgelaten op de voet gevolgd. Prooikeus en gedrag leken normaal. De vogels werden veel lastiggevallen door Bonte Kraaien, echter zonder nadelige gevolgen. Vier Buizerds stierven (elektrocutie, afschot, onbekend) en één vogel werd opnieuw gevangen (bijna verhongerd). De conclusie dat de opgelapte vogels goed in staat waren zich in het wild te handhaven, staat in contrast met de bevindingen van Bairlein & Harms (zie hierboven).

Eggenhuizen T. & Duiven A. 1994. Broedgeval van de Sperwer in Almere in 1991. *Vogels in Flevoland* 2: 95-99.

Nest in sleedoorn in bosperceel met essen en esdoorn, Beatrixpark te Almere. Drie mannetjes en 1 vrouwtje geringd op 14 juli; gewicht, vleugel- en tarsuslengte. Legbegin 11 mei (niet 14 mei, als vermeld in artikel).

Eggenhuizen T. & Wildschut O. 1994. Wintertelling van roofvogels in Zuidelijk Flevoland in februari 1991. *Vogels in Flevoland* 2: 30-38.

De telling leverde geen Bruine en 35 Blauwe Kiekendieven op, 3 Haviken, 12 Sperwers, 1 *Accipiter spec.*, 358 Buizerds, 31 Ruigpootbuizerds, 2 Buizerds *spec.*, 139 Torenvalken, 4 Smellekens en 1 Slechtvalk. Informatie bij enkele soorten over leeftijd en geslacht. Telling in het kader van monitoring.

Fernández C. & Azkona P. 1994. Sexual differences in conspecific territorial defense of Marsh Harriers (*Circus aeruginosus*). *Journal of Raptor Research* 28: 23-26.

Mannetjes verdedigden hun territorium frequenter tegenover andere mannetjes dan vrouwtjes dat deden tegen vrouwtjes. Voor beide sexen gold dat het binnendringen in het territorium van een vreemde Bruine Kiekendief van de eigen sexe vaker een reactie opleverde dan wanneer een vogel van de andere sexe opdook. Naarmate het broedseizoen voortschreed, werden echter steeds vaker ook Bruine Kiekendieven van de andere sexe (en niet behorend tot het paar) aangevallen. Dit zou erop kunnen duiden dat verdediging van het territorium tegen soortgenoten van de eigen sexe te maken heeft met bescherming van het nestgebied en met de paarband. Een alternatieve theorie is dat het te maken heeft met verschillen in wendbaarheid tussen de sexen.

Gamauf A. 1994. The influence of tourism on Marsh Harriers *Circus aeruginosus* in the Neusiedlersee-Seewinkel National Park, Austria. In: Meyburg & Chancellor, *Raptor Conservation Today*: 103-108.

Bruine Kiekendieven vermeden tijdens de jacht plekken met voetgangers en fietsers, of vlogen er vrij hoog (hoger naarmate de groep mensen groter was) overheen.

Gedeon K. 1994. Monitoring Greifvögel und Eulen: Grundlagen und Möglichkeiten einer langfristigen Überwachung von Bestandsgrößen und Reproduktionsdaten. Jahresber. Monitoring Greifvögel Eulen Europas, 1. Ergebnisband: 1-118.

In honderden proefvlakken (in grootte variërend van 1->1000 km²) in overwegend het voormalige Oost-Duitsland (maar ook uit de rest van Duitsland, Estland (2), Litouwen (7), Tsjechië en Slowakije (10), Polen (1) en Oekraïne (2) worden roofvogels en uilen op de voet gevolgd. Inmiddels (1988-92) zijn gegevens van 15 soorten roofvogels en 8 soorten uilen verzameld, in 222 proefvlakken met een totaal van 43.000 territoria. De Buizerd is verreweg het meest onderzocht. In de proefvlakken wordt vaak het volgende genoteerd: aantal territoria en niet-broeders, aantal succesvolle territoria, aantal uitvliegende jongen/nest en aantal broedsels (bij uilen). Van sommige gebieden gegevens vanaf 1976. In deze herdruk van een proefschrift staan enkele basale bewerkingen van het materiaal: jongenproductie per jaar, invloed van weersomstandigheden op broedsucces, inter- en intraspecifieke verhoudingen. Het gaat telkens om correlaties achteraf, dus niet om experimenteel onderzoek. Voor het voormalige Oost-Duitsland zijn nieuwe aantalschattingen gemaakt: Wespendif 900-1200, Zwarte Wouw 2400-2700, Rode Wouw 8000-8800, Bruine Kiekendief 3600-4500, Havik 2800-3700, Sperwer 2100-2600, Buizerd 27900-31800, Torenvalk 13400-14000 en Boomvalk 800-1200. Daarnaast Zearend (130), Blauwe (100) en Grauwe Kiekendief (100), Visarend (120), Schreeuwend (130) en Slechtvalk (max. 11 in 1978-82).

van Geneijgen P., Biemans J. & Linsen F. 1994. Perspectieven voor de slechtvalk als inheemse broedvogel. Jaarboek Het Nederlands Valkeniersverbond "Adriaan Mollen" 1991-1992 en 1992-1993: 29-38.

Overzicht van waarnemingen en broedgevallen op de elektriciteitscentrale langs de Maas in Limburg sinds 1986. In 1990-93 resp. 1, 2, 1 en 3 jongen grootgebracht; zes gesexede vogels waren alle vrouwtjes. De jongen van 1993 zijn gekleurd met zwarte ringen aan de rechterpoot (codes PE5, PE6 en PE9) en dragen links aluminiumringen van het Vogeltrekstation. Hoofdprooien zijn postduiven (door vrouwtje) en Spreeuwen (mannetje), daarnaast Zwarte Kraai, Kievit, Meerkoet, Turkse Tortel, Gierzwaluw en Putter.

George K. 1994. Zur Überwinterung von Rotmilanen *Milvus milvus* im nördlichen Harzvorland (Sachsen-Anhalt). Vogelwelt 115: 127-132.

Aantal overwinteraars sterk gestegen sinds late jaren vijftig. Gebruiken gemeenschappelijke slaappleats in periode oktober tot februari of maart. Bij gesloten sneeuwdek kleinere aantallen op slaappleats. Aantal overwinteraars laatste tien jaar min of meer constant, hoewel broedpopulatie in zelfde tijdvak toenam.

Giacchini P. & Pandolfi M. 1994. Feeding habits of Montagu's Harrier *Circus pygargus* in Central Italy. In: Meyburg & Chancellor, Raptor Conservation Today: 117-122.

Informatie over: rol van het mannetje bij het nest (vooral prooiaanbreng), interval tussen aanbreng van prooien, aantal vangsten per uur en invloed van weer op succes waarmee reptielen worden gevangen, voedselkeus.

Gorney E. & Yom-Tov Y. 1994. Fat, hydration condition, and moult of Steppe Buzzards *Buteo buteo vulpinus* on spring migration. Ibis 136: 185-192.

De conditie van trekkende Steppebuizerds werd onderzocht in Israël. Adulte vogels hadden significant grotere vetreserves dan onvolwassen vogels. De meeste adulte Buizerds hadden hun rui van de vliegveren onderbroken. Actieve slagpenrui werd uitsluitend bij onvolwassen vogels aangetroffen. Deze resultaten suggereren dat de verschillende leeftijdscategorieën verschillende

trekstrategieën hanteren. De meeste gevangen vogels hadden een te kleine vetreserve om de trek naar de broedgebieden te kunnen completeren zonder onderweg te foerageren.

Hagen T.K., Rønning F. & Tøråsen A. 1994. Lerkefalken i Hedmark 1991-1993. Vår Fuglefauna 17: 19-22.

In Noorwegen is de Boomvalk een zeldzame broedvogel. In 1991 is een project Boomvalk begonnen, waarbij alle potentiële 75 broedplaatsen worden gecontroleerd op de aanwezigheid van broedparen. De populatie in Hedmark bedroeg 15-25 paren.

Hagemeyer W. 1994. Invasie van Roodpootvalk *Falco vespertinus* in het voorjaar van 1992: grootste invasie van deze soort in Nederland. Limosa 67: 7-14.

Van midden mei tot midden juni werd Nederland met tussenpozen overstromd door Roodpootvalken. Naar schatting deden 1500-200 exemplaren Nederland voor korte (in mei) of lange tijd (in juni) aan. 48% van de vogels was mannelijk. Het aandeel van volwassen vogels verminderde naarmate het seizoen vorderde (voor Groot-Brittannië, zie Nightingale & Allsopp).

Hohmann U. 1994. Status specific habitat use in the Common Buzzard *Buteo buteo*. In: Meyburg & Chancellor, Raptor Conservation Today: 359-366.

Gezenderde Buizerds werden gevolgd. Gevestigde paren bleken veel energie te stoppen in het verkrijgen en behouden van habitats van hoge kwaliteit. Zij waren sociaal dominant, vermoedelijk de reden waarom ongepaarde vogels en passanten genoeg moesten nemen met kwalitatief mindere habitats.

Huneker H. 1994. Boomvalken in het Noordhollands Duinreservaat. Winterkoning 29: 38-57.

Compilatie van waarnemingen vanaf 1971, in het bijzonder vanaf 1984. Informatie over data van terugkomst uit de overwinteringsgebieden, nestplaatskeuze, broedsucces (in 1988-93 24 van de 35 paren met uitgevlogen jongen), uitvliegdata, aanwezigheid van solitaire Boomvalken, gedrag, voedselkeus en jachtwijze en wegtrekdata. Interessant zijn de waarnemingen van de reacties van Boomvalken op de vestiging van Haviken in het gebied. In de komende jaren zal dat een interessante test-case opleveren of Haviken inderdaad een afname van Boomvalken kunnen veroorzaken. Gelijktijdige monitoring van habitatveranderingen is daarbij wel van cruciaal belang.

Jenni L. & Winkler R. 1994. Moults and ageing of European passerines. Academic Press, London. 225 pp. ISBN 0-12-384150-X.

In dit boek komt geen roofvogel voor. Toch is het een belangrijk werk voor de roofvogelonderzoeker, omdat het goed bruikbaar is bij de determinatie van plukresten. Het behandelt de zangvogels, met excellente foto's van vleugels naar leeftijd en ruistadium. Erg handig.

Kenward R.E. & Walls S.S. 1994. The systematic study of radio-tagged raptors: I. Survival, home-range and habitat-use. In: Meyburg & Chancellor, Raptor Conservation Today: 303-315.

Overzicht van de (on)mogelijkheden van het gebruik van telemetrie bij het onderzoek naar overleving en ruimtegebruik door roofvogels, in dit geval geïllustreerd aan de hand van waarnemingen aan Haviken en Buizerds. De transmitters voor de Buizerds wogen slechts 25 gram en hadden een bereik van 40 km.

Kitowski I. 1994. Montagu's Harrier *Circus pygargus* post-fledging activities in Eastern Poland - preliminary results. In: Meyburg & Chancellor, Raptor Conservation Today: 147-150.

Geen verschil tussen man en vrouw in leeftijd waarop de eerste vlucht werd ondernomen. De periode tussen uitvliegen en het verlaten van de geboorteplaats bedroeg gemiddeld 24 dagen (n=22, spreiding 17-28 dagen, SD=2.9). Een geval van canïnisme wordt vermeld (na uitvliegen, dus hoogstwaarschijnlijk geen canïnisme, maar voedselgebrek in relatie tot rangorde binnen broedsel).

Korsch M., Piper W., Robitzky U. & Schneider U. 1994. Erstnachweis einer Bodenbrut des Wanderfalken (*Falco peregrinus peregrinus*) in der Bundesrepublik Deutschland. Seevögel 15(2): 23-24.

Beschrijving van een (mislukt) broedgeval van een Slechtvalk op de grond in 1992 in de Duitse Waddenzee. De twee eieren leverden twee jongen op, die echter voortijdig verdwenen (oorzaak onbekend). Eerste geval op de grond van Slechtvalken in Duitsland. In Nederland ooit begin deze eeuw twee gevallen, echter niet -zoals dit artikel abusievelijk aanhaalt uit een secundaire bron- op de Veluwe.

Krogulec J. & Leroux A.B.A. 1994. Breeding ecology of Montagu's Harrier *Circus pygargus* on natural and reclaimed marshes in Poland and France. In: Meyburg & Chancellor, Raptor Conservation Today: 151-152.

Erg summere samenvatting van kennis uit Polen en Frankrijk, met dichtheden (vooral maxima, onder vermelding van losvaste kolonies), populatieschommelingen, habitatkeus, voedsel, legselgrootte (Polen 3.9-4.4 bij n=125, Frankrijk 2.8-3.7 bij n=115). Uitkomstsucces van de eieren was 73% in Polen en 77% in Frankrijk. Aantal uitgevlogen jongen gemiddeld 1.62 in Polen (1985-88) en 1.72 in Frankrijk. De meeste verliezen veroorzaakt door predatie (vos).

Lincer J.L. 1994. A suggestion of synergistic effects of DDE and Aroclor 1254 on reproduction of the American Kestrel *Falco sparverius*. In: Meyburg & Chancellor, Raptor Conservation Today: 767-769.

Meeste studies naar effecten van chemische verbindingen op roofvogels beperken zich tot één middel dat in verschillende doses aan de proefdieren werd gegeven. Een combinatie van twee middelen kan toxischer zijn dan elk middel afzonderlijk. In het vrije veld staan roofvogels bloot aan een scala van vergiften, waarvan het gecombineerde effect nog volkomen onduidelijk is.

Mañosa S. 1994. Goshawk diet in a Mediterranean area of northeastern Spain. Journal of Raptor Research 28: 84-92.

Hoge dichtheid in Catalonië (max. 22 paren op 176 km²). Konijnen jaarrond in biomassa de belangrijkste prooi. In broedseizoenen werden veel nestjongen en pas uitgevlogen jongen gegrepen. Variaties in menu volgden op afname van Konijn en toename van Rode Patrijs.

Meyburg B.-U. & Chancellor R.D. (eds.) 1994. Raptor conservation today. Pica Press, Helm Information Ltd., Mountfield. XIV + 800 pp. ISBN 1-873403-33-X.

De handelseditie van de proceedings van de conferentie die van 10-17 mei 1992 in Berlijn werd gehouden door de World Working Group on Birds of Prey and Owls. De voordrachten gerangschikt naar populatiestudies, zeldzame en in aantal afnemende roofvogelsoorten, roofvogels in tropische regenwouden, vangen en merken (inclusief telemetrie), biologie en bescherming van de grote valken, herintroductions, populatie-ecologie van uilen, zeldzame uilen,

systematiek en taxonomie en een uitvoerige sectie over chemische verontreiniging en roofvogels. Enkele verhalen uit dit boek zullen apart in deze rubriek worden behandeld.

Nightingale B. & Allsopp K. 1994. Invasion of Red-footed Falcons in spring 1992. *British Birds* 87: 223-231.

Van half mei tot en met juni 1992 werden in Groot-Brittannië en Ierland 120 Roodpootvalken gezien, het beste jaar ooit voor dit gebied. De influx viel samen met perioden met warm weer, komend van en terugtrekkend naar het vasteland van Europa. Deze warmteperioden hadden ook een gunstige uitwerking op aanwezigheid van insecten als libellen. Eenzelfde influx elders in Europa opgemerkt, vooral Denemarken en Nederland (zie Hagemeijer 1994).

Pandolfi M. & Barocci A. 1994. Analysis of Montagu's Harrier *Circus pygargus* aerial display during courtship. In: Meyburg & Chancellor, *Raptor Conservation Today*: 187-192.

Baltsperiode in Centraal Italië duurt gemiddeld vijf weken (begin april tot half mei). Intensiteit van balts neemt toe naarmate de paartijd dichterbij kwam. Verschillende baltsuitingen worden beschreven en de frequentie ervan gekwantificeerd (in relatie tot weer en seizoen).

Parr S.J. 1994. Changes in the population size and nest sites of Merlins *Falco columbarius* in Wales between 1970 and 1991. *Bird Study* 41: 42-47.

Populatie Smelleken in Wales bleef in de periode van onderzoek min of meer stabiel op 60-70 paren. De keuze van nesthabitat veranderde van (vooral gras-)heide en hoogveen naar naaldhoutaanplantingen. In Engeland en Schotland is de soort evenmin in gevaar. Voorstel om Smelleken van de Britse Rode Lijst af te voeren. De soort blijft bijzonder geschikt om te monitoren in verband met de belasting van het milieu met gechloreerde koolwaterstoffen; hij is namelijk erg gevoelig voor pesticiden.

Parr S.J. 1994. Population changes of breeding Hobbies *Falco subbuteo*. *Bird Study* 41: 131-135.

In de van oudsher bezette gebieden in Engeland lijkt de populatie van de Boomvalk stabiel te zijn. Daarbuiten bestaan echter meerdere aanwijzingen voor een toename sinds 1980. De Britse populatie wordt geschat op 500-1000 paren.

Pererva V.I. & Grazhdankin A.V. 1994. Possible effect of anthropogenic environmental changes on morphological variation of some European birds of prey. In: Meyburg & Chancellor, *Raptor Conservation Today*: 667-682.

Hypothese dat de roofvogels in West-Europa een snellere evolutie doormaakten gedurende de laatste eeuw dan de oostelijke ondersoorten. De oorzaak: een intensievere menselijke invloed in West-Europa. Bedoelen auteurs dat gedragsverandering uiteindelijk kan leiden tot morfologische veranderingen?

Platteeuw M., van der Ham N.F. & den Ouden J.E. 1994. Zeetrekellingen in Nederland in de jaren tachtig. *Sula* 8 (speciaal nummer): 1-206 (roofvogels op 91-97, 191-192).

Tijdens tellingen van zeetrek worden geregeld roofvogels waargenomen. In dit overzicht over 1980-89 zijn Bruine Kiekendief (n=491), Blauwe Kiekendief (n=433), Sperwer (n=695), Buizerd (n=98), Visarend (n=35), Torenvalk (n=431), Smelleken (n=192), Boomvalk (n=345) en Slechtvalk (n=41) nader uitgewerkt. De waarnemingen zijn gesplitst naar drie regio's (Noord- en Zuid-Holland, Wadden), voor- en najaar, jaar en trekrichting (noord, zuid en ter plekke). Helaas geen informatie over leeftijd en sexe. In bijlage staan de waarnemingen van

zeldzame en schaarse soorten vermeld: Wespandief, Zwarte en Rode Wouw, Zeearend, Grauwe Kiekendief, Havik, Ruigpootbuizerd en Roodpootvalk.

Plesník J. & Dusík M. 1994. Reproductive output of the Kestrel *Falco tinnunculus* in relation to small mammal dynamics in intensively cultivated farmland. In: Meyburg & Chancellor, Raptor Conservation Today: 61-65.

Oostelijk Bohemen, 1986-89: in totaal 238 paren in agrarisch laagland (29-101 paren/100 km²). Legbegin en legsel- en broedselgrootte varieerden naar gelang de stand van de Veldmuis. Aantal paren hing af van voedselaanbod en aanbod van nestkasten.

Pomarol M. 1994. Releasing Montagu's Harrier (*Circus pygargus*) by the method of hacking. Journal of Raptor Research 28: 19-22.

De landbouwpraktijken in Europa en Azië zijn fnuikend voor Grauwe Kiekendieven die in graanvelden broeden. Ook in Spanje gaat de soort hard achteruit. Een methode wordt beschreven om uitgemaaide, niet-vlugge jongen uit te wennen via de hacking-methode. Op een eilandje wordt een gazen omheining van 1 meter hoogte gemaakt waarbinnen de jongen vrij kunnen rondhobbelen. Ze worden net zo lang gevoerd tot ze zelfstandig zijn of zijn vertrokken. Over een periode van vijf jaar werden 87 jongen op die manier behandeld, waarvan 83% succesvol uitvloog. Drie van deze jongen werden in daaropvolgende jaren in het gebied teruggezien.

Risebrough R.W. 1994. Toxic chemicals and birds of prey: discussions in Berlin in 1992. In: Meyburg & Chancellor, Raptor Conservation Today: 685-692.

Een review, waarbij de controverse Dieldrin-DDE (populatieafname van roofvogels veroorzaakt door dieldrin via sterfte onder volwassen vogels, of door DDE via een verlaging van de reproductie) opnieuw de revue passeert. Veel aandacht wordt besteed aan de toxische effecten van PCB's.

de Roder F.E., Nap J. & Bijlsma R.G. 1994. Bosbewonende roofvogels in de Noordoostpolder en Oostelijk Flevoland in 1989-93. Limosa 67: 41-44.

Legbegin, broedselgrootte en gemiddeld afgelegde afstanden van geringde en teruggemelde vogels van Havik, Sperwer en Buizerd. In 1989-93 werden 219 Haviken, 57 Sperwers en 411 Buizerds geringd. Snelle toename van deze bossoorten in Flevoland vooral veroorzaakt door de nakomelingen van ter plekke broedende paren.

Steen O.F. 1994. Lerkefalken *Falco subbuteo* i Sørøst-Norge i perioden 1979-93. Vår Fuglefauna 17: 81-90.

20-50 broedparen aanwezig, vooral in provincie Hedmark. Dichtheid gemiddeld 0.1 broedpaar per 10 km². Noorse populatie geschat op tenminste 70 paren. In 1979-93 gemiddeld 1,9 jong per succesvol paar (n=14).

Stubbe M. & Mammen U. 1994. Jahresbericht 1993 zum Monitoring Greifvögel und Eulen Europas. Jahresber. Monitoring Greifvögel Eulen Europas 6: 1-75.

In tabellen worden de grootte en habitatstructuur van alle 262 proefvlakken gegeven, welke soorten zijn geïnventariseerd, het aantal broedparen alsmede de reproductiecijfers.

Sulkava S., Huhtala K. & Tornberg R. 1994. Regulation of Goshawk *Accipiter gentilis* breeding in Western Finland over the last 30 years. In: Meyburg & Chancellor, Raptor Conservation Today: 67-76.

Stabiele populatie in West-Finland, 1961-91: 603 legsels en 861 broedsels bekeken. Legbegin werd beïnvloed door temperatuur in februari-april. Legselgrootte volgde het prooiaanbod (hoenders, die een cyclus hebben met 6-7 jaar tussen de opeenvolgende pieken). De afname van het korhoen (door bosbouw en jacht) in Finland zal mogelijk leiden tot een afname van de Havik (zoals in Zuid-Finland al is geconstateerd).

Walls S.S. & Kenward R.E. 1994. The systematic study of radio-tagged raptors: II. Sociality and dispersal. In: Meyburg & Chancellor, Raptor Conservation Today: 317-324.

Vier voorbeelden worden gegeven van zendergebruik bij roofvogels, op grond waarvan inzicht wordt verkregen over het ruimtegebruik van Haviken in de winter, de duur dat vliegvlugge Haviken in de buurt van het nest blijven (zie vorige Takkeling: Kenward *et al.* op pag. 47), idem voor Buizerds en dispersie van Buizerds.

Wels A. 1994. Roofvogel-inventarisatie beheerseenheid Eemwoud en Groene Woud in 1993. Intern rapport, Regio 6, Staatsbosbeheer. 30 pp.

Inventarisatie van Hulkesteinste Bos en deel van Horsterwold (Zuidelijk Flevoland). Overzicht van aantal paren, nesten, nestlocaties, aantal jongen (45 Buizerds en 16 Haviken geringd), maten en gewichten van nestjongen en prooien op nest.

Würfels M. 1994. Entwicklung einer städtischen Population des Habichts (*Accipiter gentilis*) und die Rolle der Elster (*Pica pica*) im Nahrungsspektrum des Habichts. Charadrius 30: 82-93.

Würfels M. 1994. Siedlungsdichte und Beziehungsgefüge von Elster, Rabenkrähe und Habicht 1992 im Stadtgebiet von Köln. Charadrius 30: 94-103.

In het urbane gebied van Keulen (200 km²) nam de Havik toe van 3 paren in 1989 naar 14 in 1992. Deze kolonisatie werd door eerstejaars Haviken ingeluid. De nestplaatsen lagen onder andere op 30 m afstand van flats, op een miniem eilandje in een recreatieplas in een stadspark en op begraafplaatsen. Van de inmiddels 59 vastgestelde broedgevallen waren er 54 succesvol. Gemiddeld vlogen 2.6 jongen per succesvol paar uit (n=24). Deel van het succes wordt verklaard uit het grote voedselaanbod in steden. Vooral Eksters vormen een belangrijke voedselbron: in 1989-92 bedroeg het percentage Eksters onder de havikprooien resp. 33%, 24%, 23% en 21%. Bij vier broedsels was zelfs gemiddeld 40-44% van de prooien een Ekster. De Ekster bereikt in de stad een dichtheid van 15 paren per 100 ha. De aanwezigheid van Haviken lijkt vooralsnog geen invloed te hebben op verspreiding en dichtheid van Eksters, vermoedelijk doordat de verliezen worden gecompenseerd door een influx van Eksters uit stadsdelen met een geringe jachtdruk van Haviken.

Zollinger R. & Müskens G. 1994. Population dynamics and lifetime reproductive success in Sparrowhawks *Accipiter nisus* in a Dutch-German study area. In: Meyburg & Chancellor, Raptor Conservation Today: 77-85.

Onderzoek over 23 jaar (vanaf 1969) in Rijk van Nijmegen en Reichswald. Populatietoename na verbod op organische chloorverbindingen, maar pas sinds 1976 een verbetering in broedsucces. Jaarlijkse schommelingen in dichtheid gekoppeld aan weer in voorafgaande winter (echter geen effect van winterweer op percentage broedvogels in volwassen klee). Met behulp van vondsten van geruide veren werden de verrichtingen van individuele vrouwtjes gevolgd. De produktie van jongen gedurende het leven van individuele vrouwtjes varieerde van 0-31. Hoe langer een vrouwtje leefde, hoe meer jongen ze voortbracht. Slechts 6% van de uitgevlogen

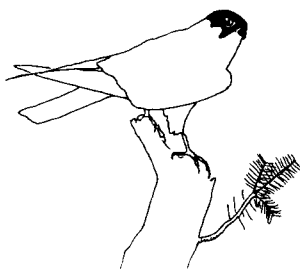
jongen was in hun latere leven verantwoordelijk voor meer dan 50% van de totale jongenproductie. Jongenproductie per vrouwtje was na 1976 twee maal hoger dan ervoor.

Zoun P.E.F. 1994. Verslag van het in 1993 door het CDI-DLO uitgevoerde onderzoek naar de doodsoorzaken van roofvogels en uilen ten behoeve van het opsporen van wetsovertredingen. CDI-DLO Rapport no. H94-4035. 10 pp. (DLO-Centraal Diergeneeskundig Instituut, Afdeling Pathobiologie, Postbus 65, 8200 AB Lelystad).

Inzenden van dode roofvogels verloopt sinds kort grotendeels via de Onbezoldigd Controleurs Flora & Fauna AID. Dit systeem loopt niet overal even soepel: van de 59 inzendingen waren er 53 afkomstig van de Inspectie Noord- en Oost-Nederland (Zwolle) en slechts zes uit Inspectie Zuid-Nederland (Eindhoven). Inzendingen door particulieren zijn tot een minimum teruggebracht. In totaal kwamen 161 inzendingen binnen (tegen 282 in 1992). Het aantal geaccepteerde inzendingen bedroeg 103 (waarvan 81 uit Noord en Oost, 4 uit Midden en West, 18 uit Zuid). Let wel: verdeling noch aantal zijn een indicatie over de frequentie waarmee ergens dode roofvogels voorkomen. Het geringe aantal inzendingen in West-, Midden- en Zuid-Nederland heeft te maken met de geringe bereidheid van de inzenders om de kosten van het onderzoek te betalen. In Noord- en Oost-Nederland bestaat die bereidheid wel, terwijl daar bovendien aan opsporing veel aandacht wordt besteed. Van de onderzochte roofvogels bleek 7% geschoten, 2% geklemd en 31% vergiftigd (resp. 2, 0 en 20% in 1992). Als vergif werd parathion (19), aldicarb (20), mevinfos (4) en strychnine (3) vastgesteld (plus 10 gevallen, die niet nader op vergifsoort werden geanalyseerd). Bij 27 van de 33 vergiftigde vogels was sprake van opzettelijke vergiftiging van aaseters (23 Buizerds, 2 Bruine Kiekendieven, 8 Haviken).

van Zyl A.J. 1994. A comparison of the diet of the Common Kestrel *Falco tinnunculus* in South Africa and Europe. Bird Study 41: 124-130.

In vergelijking tot Europese Torenvalken eten de Zuidafrikaanse Torenvalken veel meer ongewervelde dieren, overwegend sprinkhanen en Arachnida. De weinige gewervelde dieren (vogels, hagedissen) werden 's winters gevangen. In Europa vormen gewervelde dieren jaarrond de hoofdmoot.

Drentse vogels 6

Verschenen in december 1993: Drentse Vogels 6. Maar liefst 92 pagina's met elf artikelen, een prachtig stripverhaal en diverse boek- en rapportbesprekingen. In de artikelen leest u o.a. over: Ooievaars in ZW-Drenthe, Bijzondere ganzen in het Leekstermeergebied in 1972-92, broedbiologische verhalen over Wespendif, Sperwer, Boomvalk, Grote Bonte Specht en Putter, het menu van een Ransuil en foerageergedrag van een Waterspreeuw, Vogelslachtoffers op de Drentse wegen en een broedvogelinventarisatie van het Asserbos.

Drentse Vogels 6 kost f 10,- (excl.verzendkosten). U kunt het verkrijgen door:

1. Bellen naar een bestuurslid bij u in de buurt (zie de laatste pagina van dit bulletin voor de adressen), alwaar u DV-6 kunt afhalen.
2. U maakt het verschuldigde bedrag over, verhoogd met f 3,- portiekosten, op gironummer 3870292 t.n.v. penning-meester WAD te Haren. Na ontvangst van uw betaling wordt u per omgaande het door u bestelde ter post bezorgd.

Ook Drentse Vogels 5 is nog beperkt verkrijgbaar. In DV-5 o.a. artikelen over de Nijlgans in Drenthe, Het verzamelen en clusteren van Wespendifwaarnemingen, De Kraanvogel in Drenthe, Over de Bosuil in Noord-Drenthe, Gierzwaluwen, Paapjes en het effect van nestcontroles op het nestsucces bij roofvogels. DV-5 kost WAD-medewerkers f 7,50 (niet waarnemers betalen f 12,50) en kan op dezelfde wijze als DV-6 worden besteld. Wie per giro betaald wordt verzocht om ook voor DV-5 f 3,- extra aan portokosten over te maken.

Wat is de WAD ?

De Stichting Werkgroep Avifauna Drenthe is op 28 juni 1977 opgericht met als doel het organiseren en stimuleren van ornithologisch veldonderzoek voor wetenschappelijke doeleinden en ten dienste van vogel- en natuurbescherming, speciaal in de provincie Drenthe.

Tevens is publikatie van de resultaten van het door de WAD georganiseerde en gestimuleerde onderzoek een belangrijke doelstelling en heeft de WAD de functie van SOVON-districtsraad op zich genomen.

Door de WAD is in samenwerking met de provincie Drenthe het boek "Vogels van Drenthe" uitgegeven (1982). Momenteel werken WAD, SOVON en provincie Drenthe weer samen om een boek over de broedvogels van Drenthe in het afgelopen decennium te schrijven.

Daarnaast geeft de WAD vogelaars de gelegenheid om in het periodiek "Drentse Vogels" verslag te doen van hun onderzoek.

Ieder die de WAD wil steunen kan dit in de eerste plaats doen door mee te werken aan de diverse vogelonderzoeken. Daarnaast kan iedereen **donateur** worden voor f 25,- per jaar (organisaties betalen f 50,-). Donateurs voor 1994 ontvangen automatisch "Drentse Vogels-7" na uitkomen.

U kunt zich als donateur aanmelden door overmaking van het verschuldigde bedrag op gironummer 3870292 t.n.v. penningmeester WAD te Haren onder vermelding "nieuwe donateur".

Wie eerst meer wil weten kan bij de secretaris het huishoudelijk reglement van de WAD aanvragen met daarin alle informatie over het donateurschap.

Word lid van

SOVON is een kleine, maar onmisbare organisatie.
Het is een particuliere natuurstudievereniging die landelijk vogelonderzoek verricht ten behoeve van het natuurbehoud. Bij het onderzoek zijn duizenden vrijwilligers betrokken.

SOVON verdient de steun van een brede achterban.
Niet alleen van vogelwerkgroepen en natuurbeschermingsverenigingen,
maar vooral ook van particulieren die hart hebben voor de vogels.

Om de kosten hoeft niemand het te laten. Individuele leden betalen slechts f 15,- per jaar en ontvangen daarvoor viermaal SOVON-Nieuws. Voor groepen is de contributie afhankelijk van het aantal leden (vraag informatie)

Knip de onderstaande bon uit of kopieer hem, of maak minimaal f 15,- over op giro 2905988 t.n.v. SOVON of banknummer 10.51.17.056 (RABO) onder vermelding van "nieuw lid".

Naam

Adres

Postcode

Plaats

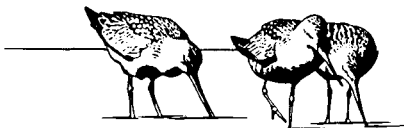
wordt m.l.v. - - 19.... lid van

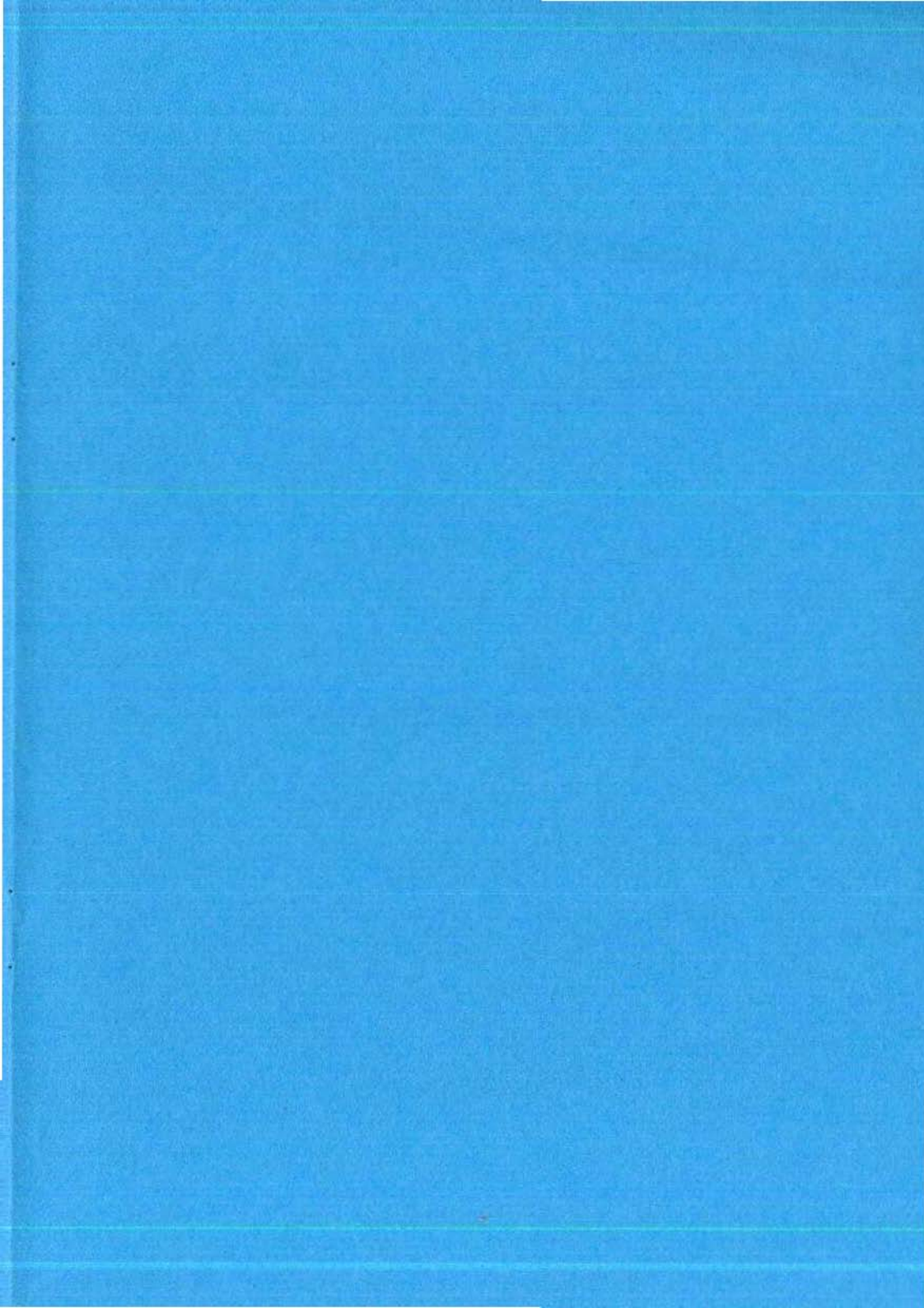
Lees Limosa

Het tijdschrift Limosa is onmisbaar voor wie op de hoogte wil blijven. In de twee nummers die dit jaar uitkwamen, waren ondermeer verhalen te lezen over de opmars van de Brandgans als broedvogel in de Delta, de invasie van Roodpootvalken in 1992, broedende roofvogels in Flevoland en recente broedgevallen van de Roodhalsfuut. In de beide nog dit jaar te verschijnen nummers komen o.a. artikelen over de Roodborsttapuit in Zeeuws-Vlaanderen, eerste broedgeval van Grote Mantelmeeuw, recente en oude broedgevallen van Oeverlopers, ups en downs van de Krooneend en broedbiologie van Wielewalen in Flevoland.

Voor wie nog niet geabonneerd is: een abonnement is onwaarschijnlijk goedkoop, f22,- per jaar. Aanmelden bij

Limosa, L. Hellenberghof 32, 2202 XT Noordwijk.

Inhoud

- 1 Maria Quist: Intro
- 2 Sjoerd Bakker: Ringperikelen in Zuidwest-Friesland
- 3 Roland-Jan Buijs: Roofvogels ringen in Friesland
- 4 Jan Glas: WBE's, roofvogels en een Boomvalk
- 6 Hugh Jansman: Bezoek aan Centraal Diergeneeskundig Instituut en Gezondheidsdienst voor Dieren
- 10 Marnix Jonker: Over een Sperwer en een mevrouw die het allemaal niet even goed begreep
- 11 Wouter Vrugink: Sperwers in de Achterhoek
- 13 Willem van Manen: Bulletin
- 14 Roelof Drenthen en Willem van Manen: De Wespandief *Pernis apivorus* van Schoonloo
- 15 Ben Koks: Bruine Kiekendief *Circus aeruginosus* bouwt nest in struik
- 18 Marnix Jonker en Erik Visser: Schuiltentervaringen bij een nest Grauwe Kiekendieven *Circus pygargus*
- 22 Rob Bijlsma: Voedselkeus van Havik *Accipiter gentilis*, Sperwer *A. nisus* en Buizerd *Buteo buteo* in de Flevopolders
- 36 Kees Rosendaal: Predatie: doodsoorzaak bij een adult havikvrouwje *Accipiter gentilis*
- 38 Rob Bijlsma, Roelof Speelman, HenkJan Ottens, Hans Hasper en Willem van Manen: Een veerafwijking bij een nestjonge Havik *Accipiter gentilis*
- 41 Rob Bijlsma: Secundaire sexratio onder grote nestjongen van de Buizerd *Buteo buteo*
- 43 Willem van Manen: Habitatwijziging bij Boomvalken *Falco subbuteo*?
- 45 Rob Bijlsma: Het belang van een nestcontrole tussen ringen en uitvliegen van roofvogels
- 50 Wim Huyskens: Reactie op Tendentieuze berichtgeving en Nieuw opsporingsmiddel
- 53 Mededelingen en oproepen
- 56 Rob Bijlsma: Recente roofvogelliteratuur (1994)